

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLİMLER PROGRAMI**

147038

AHMET REFİK ALTINAY'IN HAYATI, ESERLERİ VE

TARİH EĞİTİMİNDEKİ YERİ

147038

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine ÜSTÜN

ARALIK 2004

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLİMLER PROGRAMI

AHMET REFİK ALTINAY'IN HAYATI, ESERLERİ VE

TARİH EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Emine ÜSTÜN

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Yüksek Lisans (Tarih Eğitimi)

Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 30.12.2004

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 01.02.2005

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Jüri Üyesi : Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

ARALIK 2004

TRABZON

0. SUNUŞ

0.0. Önsöz

“Tarihi Sevdiren Adam” sıfatıyla Türk tarihçileri arasında farklı bir konuma sahip olan Ahmet Refik Altınay, ömrünü tarih bilimine adanmış tarihçi ve sonsuz öğretim aşkı ile dolu bir eğitimcidir.

Tarihle ilgili çok sayıda makale ve eserler yazan Ahmet Refik Altınay, bu çalışmada tarih eğitimine yapmış olduğu hizmetler, yazdığı eserler ve ders kitapları, Osmanlı Tarihi’ne yönelik özellikle arşiv belgelerinden faydalanarak yaptığı çalışmalar ve kitaplarında kullandığı üslup açısından ele alınarak incelenmiştir.

Araştırma yapılırken, Ahmet Refik’in ders kitapları, halka yönelik yazdığı eserleri, makaleleri ve kendisiyle ilgili yazılan eserler başta olmak üzere kendisinin yaşadığı dönemdeki tarihçilik anlayışı ve eğitim sistemi hakkında bilgiler içeren çeşitli kitap, gazete ve dergilerden faydalanılmıştır.

Hazırladığım bu tez çalışmasında bana yol gösteren hocam Sayın Prof. Dr. Mesut ÇAPA’ya, katkılarından dolayı Bekir ÜSTÜN’e ve desteğini esirgemeyen eşime teşekkür ederim.

Trabzon, Aralık 2004

Emine ÜSTÜN

01. İçindekiler

	Sayfa Nr.
0.SUNUŞ	III-VIII
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV-V
02. Özet.....	VI
03. Summary.....	VII
04. Kısaltmalar Listesi.....	VIII
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1.HAYATI VE ESERLERİ.....	3-32
1.0. Hayatı.....	3-6
1.1. Darülfünundan Çıkarılışı.....	6-10
1.2. Ölümünden Sonra Ardından Yazılanlar.....	10-13
1.3. Şairliği.....	13-15
1.4. Eserleri.....	15-32
1.4.0. Kitapları.....	15-24
1.4.0.0. Kafkas Yollarında.....	17-18
1.4.0.1. İki Komite İki Kıtıl.....	18-20
1.4.0.2. 10. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı.....	20-21
1.4.0.3. Osmanlı Kumandanları.....	21
1.4.0.4. Köprülüler.....	21-22
1.4.0.5. Hoca Nüfuzu.....	22-23
1.4.0.6. Ocak Ağaları.....	23
1.4.0.7. Osmanlı Zaferleri.....	23-24
1.4.1. Gazete ve Dergilerde Yazılan Yazıları.....	24-32
1.4.1.0. Akşam Gazetesinde Yayınlanan Makaleleri.....	25

1.4.1.1. Tarihi Encümeni Mecmuasında Yayınlanan Makaleleri.....	25
1.4.1.2. Harp Mecmuasında Yayınlanan Makaleleri.....	26
1.4.1.3. Yeni Mecmuada Yayınlanan Makaleleri.....	26
1.4.1.4. Hayat Dergisinde Yayınlanan Makaleleri.....	26
1.4.1.5. Cumhuriyet Gazetesinde Yayınlanan Makaleleri.....	26-27
1.4.1.6. İkdamda Yayınlanan Makaleleri.....	27
1.4.2. Çevirileri.....	32
1.4.3. Askeri Meslek Kitapları.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİH EĞİTİMİNDEKİ YERİ.....	33-69
2.0. Ders Kitapları.....	35-36
2.1. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Dönemde Yazdığı	
Ders Kitaplarının Karşılaştırması.....	36
2.1.0. Cumhuriyetin İlanından Önce	36-38
2.1.1. Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemleri.....	38-41
2.1.2. Cumhuriyet Dönemi.....	41-44
2.2. Ders Kitaplarının Şekil Açısından İncelenmesi.....	44
2.2.0. Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi.....	44-46
2.2.1. Tarih Okuyorum.....	46-48
2.2.2. Umumi Tarih.....	48-52
2.2.3. Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri)	52-58
2.2.4. Muhtasar Tarih-i Umumi.....	58-60
2.2.5. Muhtasar Osmanlı Tarihi, Yeni Osmanlı Tarihi.....	60-61
2.2.6. Tarih Öğreniyorum.....	61
2.3. Eserlerinde Kullandığı Üslup.....	62-69
3. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	70-71
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	72-73
EKLER.....	74-80
ÖZGEÇMİŞ.....	81

02. Özet

Yarım asrı aşan ömrünü tarih araştırmalarına ayıran, çok sayıda kitap yayınlayan, gazete ve dergilerde tarihin farklı konularında pek çok makaleler yazan Ahmet Refik Altınay'ı tanımak, Türk tarihindeki yerini belirlemek, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki tarih anlayışını tespit etmemize ışık tutacaktır.

Yaşadığı dönem itibariyle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi tarihçisi olan Ahmet Refik'in "Tarihi Sevdiren Adam" sıfatını kazanmış olması ona Türk tarihçileri arasında farklı bir yer kazandırmaktadır. Onun bu farklı konumunu tespit etmek amacıyla bu tez çalışmasında, tarih anlayışı, hayatı ve eserleri, öğrencilere yönelik yazdığı ders kitapları ve eserlerinde kullandığı üslup üzerinde durulmuştur. Osmanlıca olan ders kitapları incelenerek anlatım teknikleri ve üslubu tespit edilmeye çalışılmış, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde yazdığı ders kitapları karşılaştırılmış ve bazı ders kitapları şekil açısından incelenmiştir. Bunların yanında Osmanlı Devleti'ne son derece bağlı bir tarihçi olan Ahmet Refik'in tarih anlayışı üzerinde durulmuş, kimlerin etkisinde kaldığı ve Cumhuriyet sonrasında tarih anlayışında farklılıklar olup olmadığı irdelenmiştir.

Ahmet Refik'in eserlerinin çok sayıda okuyucu kitlesine ulaşması, eserlerde kullanılan üslubun, tarih eğitiminde ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ahmet Refik, çok sayıda eser vermesine ve ömrünü tarih eğitime adanmış olmasına rağmen yaşadığı sürece bu çalışmalarının karşılığını alamamıştır. Ömrünün son yılları sıkıntılar içinde geçmiştir. Çektiği sıkıntılar pek çok tarihçi ve yazar tarafından özellikle ölümünden sonra dile getirilmiştir. Bu durum hayatı bölümünde "Ölümünden Sonra Hakkında Yazılanlar" başlığı ile ayrıca ele alınmıştır.

03. Summary

To know Ahmet Refik Altınay and to define his place in Turkish History who made historical researches in his life's fifty years, wrote many books and articles will help us to determine the history consideration of Ottoman Empire's last times and early period of Turkish Republic.

He was a historian of Ottoman and Turkish Republic and known as the man who made people love history. In this study we researched on his historical consideration, life, works, books and the way he lectured to his students. His books before and after Turkish Republic were compared and his books were examined physically. The people he had been affected and whether he changed his historical consideration has been examined and determined. Beside these, Ahmet Refik who was an exceedingly faithful historian to Ottoman, was given importance of in his understanding of history and after Republic, it was researched if there were any differences in his understanding of history or not.

Reaching so many reader masses means that the way he explained history is very significant.

He wrote many books and devoted his life to history teaching but as he was living he couldn't get the positive response that he really deserved. In his life's last times he suffered so much but his suffering was explained by other writers after his death. The misfortunes in his last times was explained under the title of 'the writings after his death'.

04. Kısaltmalar Listesi

a.g.e. : adı geçen eser

KTÜ : Karadeniz Teknik Üniversitesi

GİRİŞ

Türk Milleti olarak oldukça eski ve zengin bir tarihe sahibiz. Atalarımız oldukça geniş coğrafyalara yayılmış, farklı isimlerle çok sayıda devletler kurmuşlardır. Bu zenginlik dolayısıyla Türk Tarihi çok geniş çalışma alanına sahiptir. Bu nedenle çok sayıda yerli ve yabancı araştırmacı Türk Tarihi ile ilgili sayısız eserler ortaya koymuşlardır.

Osmanlı'nın son, Cumhuriyetin ilk yıllarına tekabül eden zaman dilimine baktığımızda oldukça renkli ve çalışkan bir tarihçi karşımıza çıkmaktadır. Müverrih olarak da adlandırılan bu tarihçi Ahmet Refik Altınay'dır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet arşivine el atarak, araştırma yapanların başında yer almıştır. Devletin resmi memuru şeklinde araştırma yapmayıp, eski vesikaları inceleyerek Osmanlı Tarihi'nin gerçek kişiliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ahmet Refik, araştırma yaparken ve eserlerini yazarken arşiv belgeleri yanında, vakanüvislerin eserlerinden, yabancı yazarların gerek Türk Tarihi gerekse diğer tarihi konularla ilgili yazmış oldukları eserlerden de faydalanmıştır. Ahmet Refik, tarihin çok farklı konu ve alanlarıyla ilgili eserler vermiştir. Bununla beraber onun çalışmalarında esas yoğunlaştığı alan Osmanlı Tarihi'dir. Osmanlı Tarihi'ne olan ilgisi ve Osmanlı hanedanına duyduğu hayranlık kaleme aldığı pek çok kitap ve makalesinde kendisini hissettirmektedir.

Ömrünü tarih araştırmaları yanında tarih eğitimciliğine de adanmış bir tarihçi olan Ahmet Refik hakkında detaylı araştırma yapan kişilerden biri Muzaffer Gökman'dır. Eski bir kütüphaneci olan Gökman, Ahmet Refik'i "Tarihi Sevdiren Adam" olarak nitelendirmiş ve eserine de "Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay" adını vermiştir.

Ahmet Refik, arşivlerde gizli kalan bilgileri araştırıp gün ışığına çıkarmış ve bunları halkın anlayacağı noktaya getirmeyi başarmış ve bu sebeple de yazdığı eserler oldukça geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Ahmet Refik, ilk, orta ve lise öğrencilerine yönelik olmak üzere çok sayıda ders kitabı yazmıştır. Bu ders kitaplarında tarihi hikayeleştirerek anlatmış, zaman zaman da öğrencilere nasihatler vermekten kaçınmamıştır. Tarihini iyi bilen, tarihte yapılan hatalardan ders alabilen ve devletine bağlı gençler yetiştirmek onun eğitimciliğinin esasını oluşturur.

Ahmet Refik'in gazete ve dergilerde oldukça farklı konularda çok sayıda makaleleri yayınlanmıştır. Gerek siyasi tarih gerekse sosyal içerikli makaleler yazan Ahmet Refik eleştireceği bazı hususları da bu makalelere üstü kapalı olarak serpiştirmiştir.

Çok yönlü bir tarihçi olan Ahmet Refik ile ilgili ölümünden sonra çeşitli gazete ve dergilerde pek çok yazılar yayınlanmış, hayatı ve tarihçiliği ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Günümüze kadar Ahmet Refik'i konu alan tez çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalarda onun geçiş dönemi tarihçisi olması ile "Tarihi Sevdiren Adam" sıfatından hareket edilerek, tarihimize ve tarih eğitimimize yapmış olduğu hizmetler üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAYATI VE ESERLERİ

1.0.Hayati

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet döneminde pek çok eserler yazan, eğitimci vasfıyla ortaokul, lise ve üniversitelerde binlerce öğrenci yetiştiren, onlara vatan sevgisi yanında tarih sevgisini de aşılayan Ahmet Refik, Türk Tarihçileri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Araştırma, makale ve kitaplarıyla üç nesle hitap eden Altınay, en çok eser veren tarihçilerimizden biri olarak da tanınmaktadır.

Halka yönelik yazdığı çok sayıda eserinde tarihi olayları heyecanla, akıcı ve temiz bir edebiyat diliyle anlatarak tarihi halkın zevkle öğrenebileceği bir noktaya getirmiş, bu özelliği ile "Tarihi Sevdiren Adam" vasfını kazanmıştır. Aynı zamanda duygusal bir şair de olan Ahmet Refik 1880 yılında İstanbul'da Beşiktaş'ta doğmuştur. Doğduğu yere bakarak kendisini İstanbullu kabul etmek yanlış olur. Ahmet Refik aile itibarıyla Orta Anadolu'dur. Babası Ürgüplü Ahmet Ağa'dır. Ailesi Ürgüp'te Gürlükçüoğulları olarak tanınmaktadır. Babası Osmanlı padişahı Abdülmecit zamanında Ürgüp'ten İstanbul'a gelmiş, yerleşmiş ve daha sonraki dönemde Sultan Abdülaziz'in vekilharçlığını yapmıştır.

Ahmet Refik, ilk öğrenimin Beşiktaş'taki Vişnezade Mektebi'nde yapmış daha sonra Askeri Rüştiye'yi ve Kuleli İdadisi'ni bitirmiştir. 1898'de henüz 18 yaşındayken Mekteb-i Harbiye'yi birincilikle bitirerek Türk Silahlı Kuvvetleri'ne katılmıştır. Ahmet Refik hayatının buraya kadar olan bölümünü kendisi şu şekilde ifade etmektedir. "Beşiktaş'ta doğdum. Vişnezade mahallesinde büyüdüm, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'nde okudum

oradan Kuleli Askeri İdadisi'ne geçtim. Ve nihayet 1898'de Harbiye'den piyade subayı olarak çıktım ve çok sevdiğim Türk Ordusu'na katıldım.”¹

Ahmet Refik, uzun yıllar askeri okullarda Fransızca ve coğrafya öğretmenliği yaptı. Harp okulunda göreve başlamasıyla birlikte gittikçe çoğalan ve genişleyen küçük yazılar yazmaya başladı. İlk yazılarını da bu dönemdeki günlük ve haftalık gazete ve dergilerde görmekteyiz. 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla harp okulu tarih öğretmenliğine atandı. Aynı yıl içinde “Millet” gazetesi başyazarlığını da yaptı. “Ahmet Refik, ölümünden bir yıl önce kendisiyle yapılan bir söyleşide tarih merakının Seignobos'un Medeniyet Tarihini okuyarak başladığını belirtiyor ve tarihin bir sanat, ilmin ise onun yardımcısı olduğunu söylüyordu. Ona göre “Tarih mazinin romanı, roman da halin tarihi” idi.”²

1909 yılında Ahmet Refik yeni kurulan Türk Tarih Encümeni üyeliğine seçilmiştir. Balkan Savaşı çıktığı zaman askeri sansür müfettişliğine tayin edilmiş savaş bittikten sonra da emekli edilerek askerlik hayatından ayrılmıştır. Bundan sonra kendini tozlu arşivlerde tarihi vesikaları incelemeye vermiştir. Ayrıca çeşitli gazetelerde muharrirlik ve çeşitli medreselerde de tarih öğretmenliği yapmıştır. 1909'da Fransa edebiyat, sanayi kuruluşlarını incelemek üzere Fransa'ya giden heyete katılmış ve seyahat süresince Fransa'nın çeşitli politikacıları ve ilim adamlarıyla tanışmıştır.

1914 yılında Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na girince Ahmet Refik tekrar orduya alınmış ve yeniden Sansür Umum Müfettişliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken Erkan-ı Harbiye Umumiye reisliğinin isteği üzerine Türkiye ve Rusya arasındaki tarihten beri süregelen ilişkilere dair pek çok yazılar yazmıştır. Bu yazılardan birinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı aleyhindeki tavırlarından bahsetmesi o dönemde sadrazam olan Mısırlı Sait Halim Paşa'yı kızdırmıştı. Sadrazamın baskısıyla sansür umum müfettişliğinden alınarak arpa saman memurluğu ile Ulukışla'ya gönderilmiştir. Burada alaylı bir yüzbaşının yanında çalışmak zorunda kalan Ahmet Refik, bir nevi sürgün yeri

¹ Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1978, s. 79.

² Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, İkinci Baskı, İstanbul, 1996, s.154

olan bu görevini de değerlendirmesini bilmişti. Fırsat buldukça Ürgüp ve Nevşehir taraflarında dolaşmış, buralarda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa hakkında araştırma ve incelemeler yapmıştır. Meşhur Lale Devri isimli kitabı bu yıllardaki çalışmalarının ürünüdür. 1915 yılında Eskişehir Askeri Sevk Komisyonu başkanlığına tayin edilmiştir. Bu görevi, Çanakkale Savaşı'nın en kritik günlerine ve Ermeni tehciri dolayısıyla yapılan sürgünlere rastlar. Burada bulunduğu dönemde Osmanlı'nın kurulduğu yerler hakkında bilgi toplamıştır. Tıpkı Nevşehir'de bulunduğu dönemde yaptığı gibi buralarında coğrafi ve tarihi özelliklerini yerinde inceleyerek bilgilerini genişletme fırsatı bulmuştur. Buradaki gözlemleri daha sonra yayınlanacak "İki Komite İki Kıtıl" kitabının notlarını oluşturur. Bu sıralarda şiddetli bir hastalığa tutulmuş, İstanbul'a gelmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Sadrazam Sait Halim Paşa nezdinde yaptığı girişimler sonucunda İstanbul'da oturmasına izin verilmiştir.

"Ahmet Refik Bey şimdi dünyaya yeniden gelmiş gibidir. Ürgüp, Nevşehir, Eskişehir, Bilecik gibi burcu burcu Osmanlı kokan bu yerlerden getirdiği bilgi ve belgelerin artık tezgahlanma zamanı gelmiştir. Bir yandan da Enver Paşa tarafından Harp Mecmuasına yazı yazmaya ve eski savaşlara ait Hazine-i Evrak belgelerini toplamaya ve incelemeye memur edilmiştir. Aynı zamanda orduya dağıtılmak üzere Erkan-ı Harbiye Umumiye'nin emriyle, "Tarihte Osmanlı Neferi", "Yirmibeş Sene Siper Kavgası" benzeri askerlere mahsus kitaplar yazmış, bu kitaplar Erkan-ı Harbiye hesabına basılarak orduya dağıtılmıştır."³

Ahmet Refik 1918 yılı Nisan'ında Alman yazar Vays ve Avusturyalı doktor İştayn'dan oluşan yabancı gazetecilerin başkanı olarak doğu illerinde bir inceleme gezisine memur edilir. Bu gezinin amacı Ermenilerin doğu illerinde yaptıkları katliamları bütün dünyaya duyurmaktır. Altınay'ın buradaki izlenimleri Kafkas Yollarında isimli kitabının oluşmasını sağlamıştır.

Ahmet Refik 1918 yılında İstanbul Darülfünun-u Osmanlı Tarihi müderrisliğine tayin edilmiştir. İçindeki bitmek tükenmek bilmeyen vatan ve tarih aşkını burada öğrencileriyle paylaşma fırsatı bulmuş ve bu aşkı onlara da benimsetmeye çalışmıştır. 1919 yılında Türkiye Tarihi müderrisliğine atanmıştır. Bir yandan Darülfünun'daki , çok sevdiği

³ Gökman, a.g.e., s.17.

eğitmenlik görevini sürdürürken diğer yandan da 1925'te Tarih Encümeni başkanlığına seçilmiştir. Ahmet Refik'in Darülfünun'daki müderrisliği niversite teşkilatının kuruluşuna, Tarih Encümeni başkanlığı Türk Tarih Cemiyeti kurulana kadar devam etmiştir.

1.1. Darülfünun'dan çıkarılışı

1918'de başlayan Darülfünun tarih müderrisliği 1933 yılındaki niversite reformuyla sona ermiştir. Darülfünun'un tarihçesi, toplum içindeki işlevi ve 1933 yılında gerçekleştirilen reform hareketinin nasıl başladığı ve ne gibi nitelikler taşıdığı üzerinde durarak Ahmet Refik'in niversite dışında bırakılması hakkında daha sağlıklı fikir edinebiliriz.

Darülfünun bugünkü İstanbul niversitesi'nin eski adıdır. İlk kurulduğu dönemde bugünkü liseler düzeyinde bir okul olarak düşünülmüş İstanbul niversitesi'nin kuruluşuna kadar (1933) niversite anlamına gelen bir kavram olarak kullanılmıştır.

1863 yılı Darülfünun'un kuruluş yılı olarak kabul edilmiş, ilk dersi Avrupa'da fizik öğrenimi yapmış olan Dervif Paşa vermiştir. On sekiz yılda tamamlanan ve 125 odası bulunan Darülfünun binası seviyesi yeterli ğrencisi olmadığı şeklinde eleştirilere uğramış ve bu eleştireler sonucu boşaltılarak Çemberlitaş'ta Nuri Efendi konağına taşınmıştır. İçinde bulunan 4000'den fazla kitapla kısa süre sonra yanmış böylece Darülfünun'un ilk çalışma dönemi sona ermiştir. 1870'te Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın girişimleri sonunda yeni bir bina bulunarak 1000'den fazla aday arasından seçilen 450 ğrenci ile eğitime başlamıştır. Hikmet ve Edebiyat, Hukuk, Ulumu Tabiiye olmak üzere üç bölümden meydana gelen dersleri Türkçe verebilecek ğretim yesi bulunamadığından derslerin Fransızca okutulmasına izin verilmiştir. En az 16 yaşında olan gençlerin kabul edildiği okul öğrencilerin yetersizliğinden niversite düzeyine çıkamamış, bu arada Afganistanlı şeyh Cemalettin'in bir konferansı bahane edilerek 1871'de kapatılmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa o zamana kadar öğrenimleri yüksek öğrenim olarak kabul edilen medrese ğrencilerinin tepkisini ortadan kaldırabilmek için daha çok Hristiyanları ve Avrupalı ğretmenlerin görev aldığı yeni bir denemeye girişmiştir. Hukuk, fen ve edebiyat fakültelerinin bulunduğu bu yeni Darülfünun'da İlahiyat, Tıp ve Türk Dili

Edebiyatı okutulmamıştır. Bu okula daha çok Galatasaray mezunları devam edebilmiş ancak okulun bölümleri birer birer kapatılmış ve son olarak ta 1881’de hukuk şubesi kapatılarak bu girişimde sonuçsuz kalmıştır.

İkinci Abdülhamit’in izniyle 1900 yılında Darülfünun’u Şahane adıyla yeniden eğitime başlamıştır. Ayrıca mülkiye, riyaziye, edebiyat, hukuk ve ulumu diniye bölümleri de açılmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça’dan başka Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça dersler de verilmiştir. 1917’de Darülfünun’a bilimsel özerklik tanınmıştır.

1923’te Cumhuriyet’in ilanından sonra Beyazıt’taki şimdiki binasına taşınmıştır. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Darülfünun Emiri yani bugünkü anlamda rektörü olmuştur. 3 Mart 1924’te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla medreseler kapatılmış Darülfünun bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1933’e kadar eğitime bu şekilde devam etmiştir.

1933 yılına gelindiğinde Darülfünun’da önemli yenilikler yapılacağı hissedilmeye başlanmıştır. Çünkü bizzat öğretim üyeleri gidişattan memnun değildi. “1933 reformuna gelinceye kadar Darülfünun’un kendisinden beklenen görevleri yerine getiremediği kabul edilmekte ona başlıca iki eleştiri yöneltilmektedir:

1.Darülfünun, inkılaplara karşı olumsuz tutum takınmıştır.

2.Darülfünun’da ciddi topluma yararlı bilimsel çalışmalar yapılmamıştır.”⁴

Kurumun ıslahı için hükümet 1932’de İsviçre’den Prof. Albert Malche’ı çağırmıştır. Malche Darülfünun’un durumunu inceledikten sonra 29 Mayıs 1932’de bir rapor hazırlayarak hükümete sunmuştur. Raporunda Malche’in üzerinde durduğu aksaklıklar şunlardır: Fakülteler arasında bilimsel işbirliği yoktur. Hocalar araştırma yapmamakta, çevirileri tez olarak kabul etmekte, derslerde yüzeysel olarak not tutmaktadır. Hocalar kurum dışındaki özel işlerini ön planda tutmakta öğrencilere vakit ayırmamaktadırlar. Aralarında bilimsel işbirliğinden çok çekişme, tartışma, nefret duyguları hakimdir.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 5. Baskı, Kültür Koleji Yayınları 4, İstanbul, 1994, s. 311.

Bu rapor doğrultusunda 31 Mayıs 1923'te 2252 sayılı kanun Darülfünun'u kaldırmış, Eğitim Bakanlığı'nı İstanbul Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirmiştir. Ve 1 Ağustos 1933'ten itibaren İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Üniversite reformundan sonra okutulan bazı dersler kaldırılmış, bazı öğretim üyeleri de yetersiz görülerek görevlerine son verilmiştir. Reformdan sonra öğretim kadrosu 6 profesör, 4 muallim, 5 yabancı profesörden oluşmuştur. Ve bu eğitim kadrosu içinde Ahmet Refik yer almamıştır.

“1923'de Ankara'da toplanan Büyük Tarih Kongresi'ne davet edilen komisyon çalışmalarına katılan, “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı büyük eserde “Medeniyet Bölümü'nü yazacak olan heyette bulunan İstanbul Darülfünun'u yeni ve son zamanlar tarihi müderrisi Ahmet Refik Altınay, yeni adıyla İstanbul Üniversitesi'nin kapısının eşiğinden içeri adımını atamamıştı.”⁵

1918'den beri hizmet verdiği ve pek çok öğrenci yetiştirdiği bu kurumdan beklemediği bir şekilde uzaklaştırılması Ahmet Refik'i derinden etkilemişti. Bir süre kendisini İstanbul'dan hatta yaptığı pek çok işten soyutladı. Bu durum sakin ve sabırlı olan Ahmet Refik'i hırçın bir kişi haline getirmişti. Artık teselliyi içkide arar bir hale gelmişti.

Ahmet Refik, üniversite dışında bırakıldıktan sonra maddi anlamda da büyük sıkıntılar çekti. Zaten emekli asker olduğu için Darülfünun'da ücretli olarak çalışıyordu. Darülfünun dışında kalınca tek sabit geliri emekli yüzbaşı maaşıydı. Bunun dışında bazı gazetelerde ve dergilerde yazılar yazarak geçimini temin etmeye çalışıyordu. Devlet kendisine herhangi bir yardımda bulunmadığı gibi, onun kitapları ile tarih sevgisi kazanan varlıklı okurları da ellerini uzatmadılar.

“İmparatorluğun son ve halkın ilk tarihçisi; yaptığı işi sarayın dalkavukluğu halinden çıkararak, milletin müdafası haline sokan ilk tarih yazarı; yazdığı kitapları halka okutabilmek için tarih vulgarizasyonu ilk kalem sahibi; imparatorluğun sınırlarını deşmek için evrak hazinesine (Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü) gözlerini daldıran ilk mütecessis, tarihi devirleri, içinde buldukları edebiyat atmosferi içinde mütala eden ilk

⁵ Gökman, a.g.e., s.98.

tarih edebiyatçısı; imparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş klerikal tesirlere, ulema ve softe otoritesine hücum etmiş bir tarihçi..”⁶ Ünlü yazar Peyami Safa'nın bu şekilde tanımladığı ve bütün hayatını araştırmaya, halka tarihi doğru anlatıp sevdirmeye çalışmakla geçen Ahmet Refik'in son dönemleri asla hak etmeyeceği kadar büyük sıkıntılar içinde geçmiştir. Hatta hastalığının son dönemlerinde ilaçlarını satın alabilmek için çalışma odasında bulunan tarihi bir tabloyu satmak zorunda kalmıştır.

Hayatı boyunca iş disiplinine çok önem veren Ahmet Refik'i çekmiş olduğu bu sıkıntılarda iş disiplini ve yazma aşkından vazgeçirememiştir. Eli kalem tuttuğu sürece yazmaya devam etmiştir. Daha önceleri adada oturduğu için fazla rüzgarda vapura binemeyeceğini düşünerek gazete ve dergilerin idare hanelerine yedek yazı bırakmayı adet haline getirmişti. Bu adetinden ağır hastalığı döneminde de vazgeçmemiştir. Ölümüne yakın Haydarpaşa Hastanesi'nde yattığı sürece gazetelerde ard arda pek çok makaleleri yayınlanmıştır. Bunlar sağlıklı günlerinde gazete ve dergilere tedbir amacıyla bıraktığı yedek yazılardır.

Ölüm döşeğinde iken bile gazetelerde makaleleri yayınlanan Ahmet Refik 10 Ekim 1937'de Haydarpaşa Hastanesi'nde öldü. 1880 yılında doğduğuna göre, 57 yaşında yani en verimli olabilecek çağında hayata veda etti. Hayatını kaybettiği sıralarda İstanbul Belediyesi, ünlü kişileri Zincirlikuyu'da Abdülhak Hamit'in bulunduğu parselde gömmekteydi.

“Nitekim, o yıl vefat edenlerden Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem ile ünlü din bilgini Ubeydullah Efendi, Zincirlikuyu mezarlığında Abdülhak Hamid'in yakınına gömüldüler. Dönemin tanınmış edebiyatçılarından Raif Necdet Kestelli'de aynı parselde toprağa verildi.”⁷

Dönemin İstanbul valisi ve aynı zamanda belediye başkanı olan Muhittin Üstündağ, Ahmet Refik Altınay'ın da buraya gömülmesi için emir vermişti. Fakat hocanın çok

⁶ Gökman, a.g.e., s.61.

⁷ Taha Toros, “Yoksulluk İçinde Ölen Tarihçi Ahmet Refik”, **Tarih ve Toplum**, cilt 9, sayı:49 (Ocak 1988), s.51.

sevdiği, kederli ve mutlu günlerini geçirdiği Büyük Ada'ya gömülmesini belirleyen yasiyetine uyularak adına şiirler dahi yazdığı Büyük Ada'ya defnedildi.

1.2. Ölümünden Sonra Ardından Yazılanlar

Ahmet Refik'in ölümünden sonra gazete ve dergilerde hakkında pek çok yazılar yayınlanmıştır. Dönemin tarihçileri, yazarları, gazetecileri ve pek çok arkadaşı onun tarihçiliğinden, şairliğine; Büyük Ada'ya olan bağlılığından, son dönemlerinde çektiği sıkıntılara kadar hemen hemen her konuda yazılar yazmışlardır. Bunlardan bazılarında burada yer vermek, dönemin aydınlarının Ahmet Refik'e bakış açılarını ortaya koyacak ve onun Türk tarihçiliğindeki yerini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Ahmet Refik'in ölümünden sonra M.Turhan Tan "Cumhuriyet" gazetesinde onunla ilgili olarak şu satırlara yer vermiştir: "Ahmet Refik, şüphe yok ki müverrihtir. Lakin onda tarih bilgisi kadar tarihi sevdirmek ve okutmak bilgisi de vardı. Hiçbir kimse tarafından tekzip edilmeyeceğine emin olarak söylüyorum. Memleketimizde Ahmet Refik adlı biri çıkıp da tarihi eserler yazmasaydı, bugün umumileşmiş ve garp alemine (batı dünyası)na bile müessir (etkili olmaya) olmaya başlamış tarih sevgimiz vücut bulmayacaktı. Onu bu bakımdan sade bir tarihçi değil, tarih mimarı da sayabiliriz.

Mimar dedim. Doğru. Fakat kendi hayatı baştan başa harap bir mimar. Keşke, o, biraz mamur ve biraz mesud olaydı da adı sade müverrih kalaydı!"⁸

Ahmet Refik'in son dönemleri büyük sıkıntılar içerisinde geçmiştir. Sayısı kesin olarak bilinemeyecek kadar çok eser meydana getirmiş, bu eserler oldukça fazla rağbet görmüş ve bu sayede yayınevlerine yüksek miktarlarda paralar kazandırmıştır. Ama son dönemlerinde ne çok paralar kazandırdığı yayınevi sahiplerinden ne de hizmetinin geçmiş olduğu diğer kişilerden herhangi bir vefa görmemiştir. Ölümünden sonra gazete ve dergilerde çıkan yazılarda Ahmet Refik'in son dönemlerinde çektiği sıkıntılara da oldukça fazla yer verilmiştir.

⁸ Gökman, a.g.e., s.4.

M. Turhan Tan, Cumhuriyet gazetesinde “Onu tarih mimarı sayabiliriz” başlıklı yazısında onun son dönemlerinde çektiği sıkıntıları daha önce de aynı akıbete uğrayan bazı ilim adamlarıyla kıyaslayarak dramatik bir şekilde ortaya koymuştur:

“Onu her görüşte Reşidüttin’i Hakani’yi Asım’ı hatırlar ve için için yanardım. Bu hatırlayış ve bu yanış ben de tabileşmiş, yahut Ahmet Refik’in sevimli ve zeki yüzü benim için o üç ölüyü gösteren bir aynaya dönüşmüştü. Kendisiyle karşılaşır karşılaşmaz mutlaka biri on dördüncü, biri de on dokuzuncu asırda ölen o muhterem şahsiyetleri görür gibi oldum. Garip bir üzüntüye kapılırdım.

Reşidüttin bütün küre üzerinde ilk ilmi cihan tarihini yazan adamdı, felaket içinde can verdi. Hakani, abdest alınarak okunmaya layık görülmüş bir eserin muharriri idi. Seksen yaşına varmış bulunmasına rağmen ata binmek müsadese alamadı, tabuta konuluncaya kadar yaya kaldı. Asım, “Kamus” ve “Burhan” gibi iki büyük eserin mütercimi iki koca cilt tutan nefis bir tarihin de muharriri olduğu halde aç öldü. Ahmet Refik de bana onların bahtını taşıyan bir adam gibi geliyordu ve yüreğime –her tesadüfümüzde tazelenen- bir elem aşıyordu.

Ne yazık ki yıllardan beri sezinsediğim bu akıbet kuru bir kuruntudan ibaret kalmadı. On binlerce tarih severin adını yıllardan beri saygı ve sevgi ile ana geldiği Ahmet Refik, her eseri üçer beşer kere basılıp kapışa kapışa alınmış ve okunmuş olan Ahmet Refik; bütün Türk okuyucularına yıllarca tarih sevgisi sunan Ahmet Refik; üniversite de uzun yıllar müderrislik (profosörlük) yapan Ahmet Refik nihayet bir güz soğuşuna karşı zayıf vücudunu koruyacak örtü bulamayarak zatürreye yakalandı. Bir yudum ilaç parası tedarik edebilmek için hasta hasta sokağa çıktığı için üstelik satlıcana da tutuldu ve adı duyulmamış, kendisi tanınmamış bir adam sessizliği içinde ölüp gitti. Reşidüttin de en geniş bir şöhrete rağmen onun gibi sürünmüş; Hakani de eseri muskalaşmış bir muharrir iken yurdunda böyle öksüzleşmiş; Asım da eserleri elde ve adı dillerde gezerken bu şekilde dünyadan göçüp gitmişti.”⁹

Hayatının son dönemlerinin hak etmediği şekilde maddi sıkıntılar içersinde geçmesi onu oldukça etkilemiştir. Fakat Ahmet Refik’i en çok eleme sevk eden

⁹ Gökman, a.g.e., s.3.

unutulmuş olmaktadır. Ünlü romancı Ercüment Ekrem Talu onun son dönemlerde yaşadığı bu ruh halini kendisiyle ilgili bir anısını anlatarak gözler önüne sermektedir:

“Son defa kendini gördüğümde, dudaklarının daimi tebessümü daha ziyade bir elem ve ıstırap kıvrımı olmuştu.

-Hasta mısın diye?.. sordum.

-Hayır!.. maatteessüf turp gibiyim; cevabını verdi.

Sağlamlığına ve sağlığına esef eden bu zihniyeti anlamak benim için güç değildi. Ne vakittir, Ahmet Refik’in maddi ve manevi üzüntüden artık bunalacak raddeye gelmiş olduğunu biliyordum. Kibarlığının son bir aksülameli ile bu vaziyetini belli etmemeye çalışıyordu. Fakat bütün o ıstırabın, simasında, gittikçe derinleşen izlerinden biz, onun yakınları, her şeyi anlıyorduk.

Bir iki seneden beridir, muntazaman çalışabilmek kabiliyetini de kaybetmiştir. O velud muharrir, dimağını istila eden başka düşünceler ve başka endişeler yüzünden kısır olmuştu.

Ahmet Refik her günkü meşgalesini teşkil eden tarihin yorgunluğunu şiirle gidermeyi seven çok ince duygulu bir insandı. Adanın kış, yaz ihtiyarlamasını bilmeyen bazı gönüller gibi, tazeliğini ve yeşilliğini muhafaza eden çamlarının altında, aşık kalpleri senelerce coşturan şarkı güfteleri söylemiş ve onları besteleyerek piyasa da yaymıştır.

Endamın hayalini gözlerimden silemem

Kollarında can vereyim, başka bir şey dilemem...

Şarkısı onun, karşılık görmeyen bir sevgisinin içten kopmuş mahsulü idi.

Ona rastladığım o gün, mahzun çehresinde ufacık bir neşe leması parlatabilir miyim acaba diye kendisine bu şarkıdan bahsedecek oldum. Bu sefer acı acı güldü...

-Gözlerimden o hayal... Gönlümden o emel de silindi, gitti... dedi.”¹⁰

Dizelere döktüğü bu kelimeler onun ömrünün son yıllarının sağlıklı olmasına bile isyan edecek kadar büyük sıkıntılar içinde geçtiğini ortaya koymaktadır.

1.3. Şairliği

Ahmet Refik Altınay, tarihçi ve eğitimci kişiliğinin yanında son derece duygulu bir şair olarak da çıkar karşımıza. Onun kaleme aldığı şiirler kendi döneminde pek çok gazete ve dergide yayınlanmıştır. Şairin bütün içtenliğini yansıtan bu şiirler ölümünden sonra “Gönül” adlı şiir kitabında toplanmıştır.

Büyük Ada’da yaşayan şair tam anlamıyla bir ada aşığıdır ve şiirlerinin pek çoğunu bu aşk üzerine yazmıştır. Ada’ya olan hayranlığını biraz da onu kıskanmasından olsa gerek hem güzel cilveli manasına gelen hem de halk arasında olumsuz manada kullanılan yosma ismini takarak ortaya koyan şair adayla ilgili yazmış olduğu şiirde adaya “Yosma Burgaz” adıyla seslenmektedir.

Şiirinde, adada yaz aylarının sahillerde çalan tanburla, tefle, kemanla, utla ne kadar eğlenceli geçtiğini orada yaşayanların buna şahitlik etmekten hoşnut olduklarını Yosma Burgaz diye seslendiği adanın mesut olmasından ahalinin de gönlünün hoş olduğunu dolayısıyla kendisinin de bir ada sakini olarak bundan haz aldığını görmekteyiz.

Ahmet Refik’in aşk ve güzellik üzerine yazmış olduğu bir başka şiiri daha vardır ki bestelenen pek çok şiiri gibi yıllarca radyolarda çalınmış dillerde gönül eğlendiren birer name olarak varlığını sürdürügelmiştir. Günümüz kuşağının pek bilmemesine rağmen içli, duygulu olan bu şiir kimin için , nerede ve ne zaman yazılmış olduğu bilinmese de hala daha gizemini korumakta ve taşımış olduğu mana ile kültürümüze renk katan bir belge olarak edebiyat arşivimizdeki yerini almaktadır. Bu güzel şiir “Şen Gözlerine” adını taşımaktadır. (Ek 1)

¹⁰ Gökman, a.g.c., s.21,22.

Ahmet Refik'in şiirlerinde işlediği temalardan bir tanesi de arkadaşlık üzerinedir. Aşk, güzelliği, sevgiyi, adayı anlattığı şiirlerinin yanında sevdikleri için de şiir yazan Ahmet Refik'in özellikle bir arkadaşı vardır ki onunla bir barışık bir dargın olmasına rağmen birbirlerinden vazgeçemedikleri gerçeğini Refik'in onun adına yazdığı şiir ortaya koymaktadır. "Viladeti İbrahim der Kazai Çal" isimli "Çallıname'de" Ahmet Refik en samimi arkadaşı olan Çallı İbrahim'e karşı duygularını bütün samimiyetiyle ortaya koymaktadır. (Ek 2)

Ahmet Refik Altınay, İstanbul'da Darülfünun'da hocalık yaparken üniversitede yapılan bir reform sonucu kendisine haber verilmeden buradaki görevine son verilmiştir, bu duruma çok üzülen Ahmet Refik'in bu olayla ilgili ayrılık ve acı üzerine yazdığı şiir de onun şairlik yönünün çeşitliliğine bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte onun üniversiteden zorunlu olarak ayrılmasının ardından yazmış olduğu şiirin adı "İhtiyar Oldum" dur. Bu şiirinde, sadece aşk ve sevgiyi değil zaman zaman çektiği sıkıntıları da şiirlerine yansıtmuş olduğunu görmekteyiz.

Ahmet Refik'in şairliğinin yanında bir başka özelliği daha bulunmaktadır. Refik Anadolu'yu dolaşırken salt tarihçi gözüyle bakmamıştır bu engin kültüre sahip olan vatan coğrafyasına. Bu topraklarda doğup yeşeren ne varsa hepsine kucak açmış onları kültürümüze kazandırmanın gayreti içinde olagelmiştir. İşte bunlardan bir tanesi de Doğu Anadolu Bölgemize ait olan ve sıkça dinleme bahtiyarlığına ulaştığımız Sarı Gelin Türküsü'dür. Ahmet Refik Doğu Anadolu'ya yapmış olduğu bir ziyaret esnasında oradaki halktan dinlediği sarı gelinin hikayesinden çok etkilenmiş ve bu eşsiz eseri halk müziğimize kazandırmıştır. İşte Ahmet Refik'in kaleminden Sarı Gelin'in hikayesi:

" Bir Türk delikanlısı, köyünde yaşayan bir Hristiyan kızını seviyor. Sabahları tarlaya giderken peşinden ayrılmıyor. Akşamları sürüleri ağullarına dönerken sevgilisinin yüzünü seyrederek ruhunun ateşini söndürmeye çalışıyor. Fikren ve hisslen o derece kendini vermiş ki, nihayet kızın taptığı haçı, sevdiği salibi görmek istiyor. Kalbi heyecan içinde çarparak bir Pazar sabahı kalkıyor.

Güneş yamaçlara altınlar serper, kuşlar tatlı cıvıltılarla ortalığı şenlendirirken kiliseye gidiyor. Bir köşeye çekilerek sevgilisinin taptığı haç ve kilisede yapılan ayini seyre dalıyor.”¹¹ Bundan sonra da “Sarı Gelin” türküsünün sözleri ortaya çıkıyor.

Bar - Halay oyun havası olarak da söylenen türkü Erzurum'da tespit edilerek radyolara verilmiştir. Bu türkü Kars ve Revan'da başka varyantla söylenmektedir. Önceden “Hoy Sinan ölsün” şeklinde olan nakaratı daha sonradan değiştirilerek "Hoy ninen ölsün" haline getirilmiştir.

1.4. Eserleri

Bir çok kaynakta da belirtildiği gibi Ahmet Refik'in eserlerini tam ve eksiksiz olarak tasnif etmek mümkün değildir. Çünkü Ahmet Refik'in yazı hayatı daha okul yıllarında başlamış ve hayatının son günlerine kadar da devam etmiştir. Kendisi yazı hayatına başladığı yıllarda Ahmet Refik adını taşıyan; askeri, edebi, tarihi, şiir dalında yazı yazan beş ayrı Ahmet Refik daha vardır. Bunlardan bir bölümü askerdir. O dönemde soyadı bulunmayışı, güvenilir bir bibliyografyanın olmayışı, Ahmet Refik'in yayınlamayı tasarlayıp adını koyduğu bir kısım kitaplarının daha sonra adını değiştirmiş olması eserlerinin tam olarak tasnifini engellemektedir. Bununla beraber yazdığı eserlerden tasnif edilenleri şunlardır:

1.4.0. Kitapları

Ahmet Refik, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde okullarda okutulmak üzere çok sayıda ders kitabı yazmıştır.

Cumhuriyet Öncesi Dönemde yazdığı ders kitapları şunlardır: Resimli ve Haritalı Tarihi Umumi, Tarihi Medeniyet, Muhtasar Tarihi Medeniyet, Küçük Tarihi Osmani, Muhtasar Tarihi Osmani, Osmanlı Tarihi, Muhtasar Tarihi Umumi ve Tarih Okuyorum.

Ayrıca Büyük Tarih-i Umumi adlı altı ciltten oluşan eseri de mevcuttur. Eserin ciltleri:

¹¹ Ahmet Refik Altınay, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl*, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s.103.

- Asya ve Mısır (Birinci Cilt)
- Eski Yunan (İkinci Cilt)
- Romalılar (Üçüncü Cilt)
- Muhacereti Akvam.Bizans.Türkler.Orta Çağda Avrupa (Dördüncü Cilt)
- İslam Tarihi (Beşinci Cilt)
- Haçlı Seferleri.Selçukiler. Orta Çağda Avrupa (Altıncı Cilt)

Cumhuriyet sonrası dönemde ise Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri) ve Umumi Tarih adlı ders kitapları yazmıştır.

Ahmet Refik ders kitapları yanında okul öğrencilerine yönelik olarak çeşitli tarih kitapları da yazmıştır. Bunların büyük çoğunluğu 1930 yılından sonra yazılmıştır. Bu eserlerin bazıları; Sokulu Mehmet Paşa, Kaniye Gazileri, Viyana Önünde Türkler, Eski Türk Zaferleri , Türkler ve Büyük Pedro, Washington ve Amerika İstiklali , Yirmi Beş Sene Siper Kavgası, Napoleon, Türklerin İstanbul Muhasaraları, Türk Akıncıları, Ege Havzası Tarihi'dir.

Ahmet Refik'in ansiklopedik tarzda nitelendirilebilecek eserleri de mevcuttur. Bunlar: 1931 yılında yazdığı Mimar Sinan, Büyük Frederik, Büyük İskender ve Eski İstanbul adlı eserlerdir.

Tarihçi kimliğinin yanında son derece duygulu bir şair ve söz yazarı da olan Ahmet Refik'in yazdığı şiirler "Gönül" adlı şiir kitabında toplanmıştır

Ayrıca Kanaat Kitabevi tarafından yayınlanan Naima, Katip Çelebi, Osmanlı Devrinde Zorbalar, Tarih ve Müverrihler, Alman Müverrihleri, Fransız Müverrihleri, Peçevi, Selaniki, Fındıklı Silahdar Mehmed Ağa, Aşık Paşazade ve Hoca Saadettin adlı tarih kitapları da yazdığı eserler arasındadır.

Ahmet Refik, halka yönelik olarak çok sayıda kitap kaleme almıştır. Bunlar: Tarihi Simalar, Kabakçı Mustafa, Lale Devri, Köprülü Mehmet Paşa, Köprülüzade Ahmet Paşa, Tesaviri Rical, Felaket Seneleri, Sultan Cem, Sokullu, Alimler ve Sanatkarlar, Bizans Karşısında Türkler, Samur Devri, dört cilt halinde Kadınlar Saltanatı, Lale Devri, Lady Montague'in Şark Mektupları, Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu, Türk Mimarları,

Baltacı Mehmet Paşa, Birinci Viyana Muhasarası, Sahaifi Muzafferiyatı Osmaniye, Gazavatı Celilei Peygamberi, Fatih Sultan Mehmet ve Ressam Bellini, Tarih Sahifeleri, Fatma Sultan, Turhan Valide, Sultan Abdülhamit-i Saniye Dair, Tarihte Osmanlı Neferi, Bizans İmparatoriçeleri, Alemdar Mustafa Paşa, Prusya Nasıl Yükseldi, Tarihte Kadın Simaları, Kızlarağası, İki Komite İki Kıtal, Kafkas Yollarında, Ocak Ağaları, Meşhur Osmanlı Kumandanları, Eski İstanbul, 10. Asrı Hicride İstanbul Hayatı ve Köprülüler.

Bu eserlerden bazılarına kısaca değinerek Ahmet Refik'in Osmanlı Tarihi'ne bakış açısını öğrenebilir ve kendisinin bizzat yaşadığı bazı olayları nasıl yorumladığı konusunda fikir sahibi olabiliriz. Bu düşünceyle Ahmet Refik'in yazdığı eserlerden bazılarının kısa özetlerine yer verilmiştir.

1.4.0.0. Kafkas Yollarında

Ahmet Refik, 1918 yılında Alman ve Avusturyalı gazetecilerin başkanı olarak doğu illerine yönelik bir tetkik ziyaretine memur edilir. Bu seyahatin amacı Ermenilerin doğu illerinde yaptıkları katliamları yerinde incelemek ve dünyaya duyurmaktır.

1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilali meydana gelmiş. İhtilal sonunda Rusya savaştan, Brest Litowsky antlaşmasıyla da Osmanlı topraklarından çekilmiştir. Rusya Doğu Anadolu topraklarını boşaltırken, yerlerini Ermeni çetelerine bırakmışlardır. Osmanlı orduları bu toprakları kurtarmak için ileri harekate geçtikleri dönemde Ermeni çeteleri doğudaki Türk ahali üzerinde büyük bir katliam hareketine girişmişlerdir. Ermeni çeteleri 1915 yılındaki tehcirin intikamını bu bölgedeki masum vatandaşlardan almışlardır.

Ahmet Refik'in Alman ve Avusturyalı gazetecilerle yaptığı seyahat bu katliamlardan bir ay sonrasına tekabül eder. Seyahat 1918 yılı Nisan'ında Trabzon'dan başlayıp Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan, ve Artvin üzerinden Batum'a kadar yaklaşık bir ay sürmüştür.

Ahmet Refik, gezdiği bu şehirlerde Ermenilerin yaptığı katliamları açık bir şekilde ortaya koymuştur. Eserlerinde gezdiği şehirleri, coğrafi ve tarihi özelliklerini, halkın

içinde bulunduğu sıkıntılı durumları ve insanların bu sıkıntılı günlerinde mırıldandığı türkölere kadar her yönüyle tasvir etmiştir. Bu yönüyle Kafkas Yollarında eseri bir gezi inceleme eseri olarak kabul edilebilir.

Ahmet Refik, kitabında gezdiği her şehri ayrı bir başlık altında ele alarak işlemiş ve hangi tarihlerde o şehirlerde bulunduğu dair notlar düşmüştür. Eserde yer alan başlıklar şunlardır: Kafkas Yollarında, Batum'a doğru, Trabzon gene Trabzon, Gümüşhane'den Erzincan'a, Erzincan terkedilmiş, Erzincan Erzurum arası, Erzurum yangın yeri, Kars'a doğru hareket, serhat şehri Kars, Ardahan'ı da göreceğiz, Artvin yolunda Batum ve Batum: Kozmopolit şehir.

1.4.0.1. İki Komite İki Kıtıl

İttihad ve Terakki Partisi'nin kurduğu Teşkilatı Mahsusa ve Ermeni Komiteleri arasındaki mücadele ve mücadele sonunda ortaya çıkan "Tehcir kanunu" İki Komite İki Kıtıl¹² isimli kitabın konusunu oluşturur.

Ahmet Refik 1915 yılında Eskişehir sevk komisyonu başkanlığına tayin edilmişti. Bu görevi Ermeni tehcirinin uygulandığı döneme rastlar. Bu kitap Ahmet Refik'in Eskişehir'de bulunduğu dönemdeki gözlemleri ve notlarından oluşur. 1915 yılındaki bu gözlem ve notlarına 1919'da "İki Komite İki Kıtıl" ismiyle yayınlamıştır.

Osmanlı Devleti doğuda Ruslarla savaşırken ordularının geri hatları Ermeni çeteleri tarafından tutulmuş hatta bazı Ermeniler gönüllü gruplar oluşturarak Ruslarla birlik olup bize karşı savaşmışlardır. Yine Ruslarla birlikte hareket eden Ermeniler Van'ı işgal ederek katliam yapmışlar ve daha sonra da şehri Ruslara teslim etmişlerdir. Osmanlı bir taraftan cephede Ruslarla savaşırken diğer taraftan da kendi tebası olan Ermenilerin ihaneti ile iki ateş arasında kalmıştır.

Ermenilerin Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız olma düşüncesiyle başlattıkları bu isyanlar Ermeni Komiteleri tarafından idare ediliyordu. Bu komitelerin hareketlerine engel olmak

¹² Ahmet Refik Altınay, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl*, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1988.

için İttihat Terakki Hükümeti tarafından Teşkilatı Mahsusa'ya bağlı gönüllü birlikler doğuya gönderilmişti. Ahmet Refik'in kitabına "İki Komite İki Kıtal" adını vermesindeki kasıttaki Teşkilatı Mahsusa ve Ermeni Komiteleri'ne atıfta bulunmaktır. Ona göre Anadolu'da cinayetleri işleyen ve Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına sebep olan bu komiteler ve İttihat Terakki hükümetinin yanlış politikalarıdır.

Kitabın başlangıcında İttihat ve Terakki partisinin hükümette bulunduğu dönemde izlediği yanlış politikalar son derece sert ve suçlayıcı bir üslupla anlatılmaktadır. Önsözde yer alan "İki Komite İki kıtal Osmanlı tarihinin fecayi sayfalarından biridir. İkinci Sultan Abdülhamit'in istibdadına nihayet vermek için Rumeli'den çıkan isyanı müteakip devletin ayak takımı kimseler elinde geçirdiği on senelik yağma devrinin son safhasıdır. Osmanlı Tarihi'nde filhakika pek karışık ve adeta nefretle yad edilecek devirler vardır. Fakat hiçbiri bu zorbalar idaresiyle mukayese edilemez."¹³ Sözleri onun İttihat Terakki yönetimine bakış açısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde Ermenilerin Ruslarla işbirliği yaparak Türk birliklerini arkadan vurması ve Erzurum başta olmak üzere bazı doğu vilayetlerinde yaptıkları katliamlardan bahsetmektedir. Ayrıca Rusya'da Bolşevik İhtilali olduktan sonra Rusya'nın Trabzon'da dahil olmak üzere doğu vilayetlerinden çekilmesi, fakat Ruslardan boşalan idareyi Ermeniler ele geçirmişlerdi. Ermeniler idareyi ele aldıktan sonra buralarda korkunç katliamlar yapmışlardı. Özellikle Osmanlı ordusunu bazı hareketleri Türklerin felaketine sebep oluyordu. "Ermeniler şehir dışında Osmanlı ordusuna çeteler halinde karşı koyuyorlar, içerde halkı kışlalara doldurarak, evlere kapatarak öldürüyorlardı. Bazen kafalarını odunlar üzerinde kesiyorlar, naaşlarını kuyulara dolduruyorlardı. Osmanlı ordusunun ilerlemesi, Ermenilerin ümitsizliklerini, zulümlerinin şiddetini bir kat daha artırıyordu. Bu ümit büsbütün kırıldığı zaman Ermeni çeteleri birer canavar haline gelmişlerdi."¹⁴

Ahmet Refik kitabının ikinci bölümünde de İttihat Terakki Partilileri özellikle de Enver Paşa'yı eleştirmeye devam etmiştir. İttihatçılardan cahiller, zorbalar, türediler şeklinde söz ederek, Türk halkını bu dönemde yaşadığı sıkıntıların sorumlularının başta

¹³ Altınay, a.g.e., s.133.

¹⁴ Altınay, a.g.e., s.188,189.

Enver Paşa olmak üzere tamamı ile onlar olduğunu vurgulamaktadır. Halkın onların bu zorba idaresi karşısında Sultan Abdülhamit'i arar duruma geldiğini, Abdülhamit dönemindeki istibdat idaresinin bile İttihat Terakki döneminden daha adil olduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Refik eserinde İttihat Terakki liderlerini şu şekilde tasvir etmektedir. "Enver Paşa Türk askerlerinin tecrübesizliğine kurban eder, Talat İstanbul halkını ihtikar zulümleriyle açlıktan öldürürken, Cemal Paşa'da Suriye'de Arapları nefy ediyor, garibanları hapse atıyor, en muhterem kişileri dar ağaçlarına çekiyordu."¹⁵

Ahmet Refik'e göre bu dönemde Türk halkı büyük sıkıntılar içindedir. Halk bir taraftan açlık ve sefaletle uğraşırken diğer taraftan da İttihat Terakki hükümetinin yanlış politikalarıyla daha büyük çıkmazlara sürükleniyordu. İttihat Terakki hükümeti halkın bu perişan durumunu dikkate almayan keyfi politikalarına devam ediyordu. Ona göre İttihat Terakki hükümeti bu politikalarıyla Osmanlı'nın altı yüz senelik gururunu ayaklar altına almıştı.

1.4.0.2. 10. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı

Ahmet Refik, eski İstanbul ile ilgili çeşitli eserler yazmıştır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu arşiv belgelerinin çevirisi şeklindedir. 10. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı¹⁶ adlı eser, Ahmet Refik'in büyük emek harcayarak Osmanlı arşiv vesikaları ve mühimme defterlerinden derlediği 16. yüzyıla ait vesikalardan İstanbul hayatı ile ilgili bölümleri içine alan bir kitaptır.

Kitap on bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerde İstanbul hayatı ile ilgili hemen bütün bilgileri bulmak mümkündür. Saray idaresinden, çeşitli vakıf kuruluşlarının yapılmasına, cami ve çeşmelerin onarılmasından, fikri ve ilmi hayata, İstanbul'daki kadınların günlük yaşantısından, gayri Müslimlerin kıyafetlerine, belediye işlerinden İstanbul'daki kayık ücretlerine, iâşe ve erzak konularından ticaret, sanayi ve gümrük

¹⁵ Altınay, a.g.e., s.203.

¹⁶ Ahmet Refik Altınay, 10. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Hazırlayan Abdullah Uysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

muamelelerine, meyve ve sebzelerin ham veya olgun olmalarından inşaatlarda kullanılacak tuğlaların ölçülerine kadar her şeyi tespit etmek mümkündür.

1.4.0.3. Osmanlı Kumandanları

Ahmet Refik, Osmanlı Kumandanları adlı eserinde Osmanlı Tarihi'nde askeri hareketleriyle ve fetihleriyle herkesi hayrete düşüren, tarihte yeni sayfalar açmayı başaran ünlü komutanların askeri hayatlarını ve bunların başlığında Osmanlı Tarihi'nin büyük bölümünü ele alarak incelemiştir.

Ahmet Refik'in eserinde tarihi başarılarıyla incelediği komutanlar, Süleyman Paşa, Lala Şahin Paşa, Timurtaş Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Lala Mustafa Paşa, Ferhat Paşa, Sinan Paşa, Damat İbrahim Paşa ve Tiryaki Hasan Paşa'dır. Bu kumandanlar kazandıkları askeri başarılar yanında, çocukluklarından başlamak üzere almış oldukları eğitim ve örnek davranışlarıyla da incelenmişlerdir. Mesela Şehzade Süleyman Paşa ile ilgili olarak "Orhan Gazi hazretlerinin yiğit şehzadesi Bursa'da dünyaya geldi. Babasının terbiyesinden ve eğitiminden payını alıp maddi ve manevi yönden gelişmiş bir genç insan olarak ortaya çıktığı zaman vakitlerini şanlı ecdadının kahramanlık menkıbelerini okuyarak değerlendirmeye başladı."¹⁷

Ahmet Refik, Hammer, Lamartin, Jul Vangaver gibi kendi deyimiyle güvenilir yazarların eserlerini tetkik edip kitabında bu yarıların Osmanlı Tarihi ile ilgili bilgilerinden faydalanmış ve her komutanın gerçekleştirdiği askeri hareketleri kronolojik sırayla ele almıştır.

1.4.0.4. Köprülüler

Ahmet Refik, Köprülüler isimli eserinde, Osmanlı Devleti'nin güçlü ve dirayetli devlet adamlarının en parlak örneklerinden olan Köprülü ailesini ele almıştır. Osmanlı'nın

¹⁷ Ahmet Refik Altınay, **Osmanlı Kumandanları**, Sadeleştiren Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s.15.

en sıkıntılı dönemlerinde iş başına getirilen Köprülüler'in Anadolu ve İstanbul'daki isyanları bastırdıktan sonra dışarıda büyük zaferler kazanmaları üzerinde durmuştur.

İlerlemiş yaşına rağmen gerek isyanların bastırılmasında gerekse yönetim konusunda gösterdiği başarıları vurgulanan Köprülü Mehmet Paşa onun ölümünden sonra aynı makama geçip büyük başarılar kazanan oğlu Fazıl Ahmet Paşa, kitapta iki bölüm olarak ele alınarak incelenmiştir.

Esere Köprülü Mehmet Paşa başlığı altında, kendisini ait bir beyit verilerek giriş yapılmıştır.

Devlet-i Aliye bizden hizmet ister
Kerr ü fer ve haşmet istemez¹⁸

Daha sonra da Köprülü Mehmet Paşa'nın göreve başlamadan önce Osmanlı'nın gerek yönetim gerekse askeri açıdan içinde bulunduğu olumsuz durum gözler önüne serilmiş ve Köprülü'nün hangi şartlarda sadrazamlığa getirildiği açıklanmıştır. Göreve gelen Köprülü Mehmet Paşa'nın devleti bu olumsuz durumdan kurtarmak için yapmış olduğu hizmetler, sarayda çevrilen entrikalara karşı takındığı tavır ve kendinden sonra başa geçen oğlunun başarıları kitabın konusunu oluşturmaktadır.

1.4.0.5. Hoca Nüfuzu

Ahmet Refik, bu eserinde Osmanlı Devleti'nde hocaların nasıl nüfuz sahibi olmaya başladıklarını ve Osmanlı yönetiminde ne gibi etkilerinin olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ona göre sarayda hoca nüfuzu Üçüncü Murat döneminde başladı, ulemanın hırsı en çok 17. yüzyıla doğru arttı. Bunun da başlıca sebebi siyasi nüfuza sahip ulemanın çoğalması, şeyhülislamın siyasi işlere karışmalarıydı.

¹⁸Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, sadeleştiren Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s.208.

Osmanlı da giderek etkileri artan ulema sınıfı karşısında padişahların takındığı tavır, bazı padişahların aldığı sert tedbirler eserde anlatılmaktadır. Bununla beraber Osmanlı'da bazı ulema mensuplarının Genç Osman'ın katledilmesi hadisesine karışacak kadar olumsuzluklar sergilemeye başladıkları ve padişah değişikliklerinde en büyük rolü oynadıklarından da bahsedilmektedir. Buna örnek olarak Üçüncü Selim'in tahttan indirilmesini verebiliriz. Üçüncü Selim'in tahttan indirilmesi için ulema sınıfı eşkiyayla birleşmişti. Şeyhülislam eşkiyadan onay alınca Üçüncü Selim'in tahttan indirilme fetvasını çıkarmıştı.

“Üçüncü Selim şeyhülslama güvenmiş onun bilimini takdir etmişti. Fakat şehislamlar arasında katiller bulunduğunu , bir kısmının da bağlılıklarının mevkilerini elde edip, arpalıklarını artırıcaya kadar sürdürebileceklerini düşünmemişti. Gerçekten bu tarihi gerçeği düşünmeyen padişahların şehislamlarında gördükleri, bilime ve heyecana kapılarak memlekete pek çok kötülüklerin yapılmasına neden olmalarıydı. Hoca nüfuzu bu şekilde sadece devlet yönetimini, çıkar yüzünden bozulmaya uğratmakla kalmadı, milletin kültürünü de köreltti.”¹⁹

1.4.0.6. Ocak Ağaları

Eser, Ocak Ağaları'nın ocak içindeki nüfuzlarını, devlet idaresine zaman zaman yaptıkları müdahaleleri, padişahlarla ilişkilerini, bazılarını kendi menfaatleri için halka yönelik yapmış oldukları zorbalıkları sade ve anlaşılır bir dille anlatmaktadır.

Eserde kendinden bahsedilen ağalar; Kara Murat Ağa, Karahasanoğlu Hüseyin Ağa, Koca Muslihüddin Ağa ve Bektaş Ağa'dır.²⁰

1.4.0.7. Osmanlı Zaferleri

Osmanlı Tarihi'nin her sayfası kahramanlık ve zafer örnekleriyle süslüdür. Bu zaferlerin en büyükleri olan Kosova, Niğbolu, Varna Muharebesi, İstanbul'un Fethi,

¹⁹ Ahmet Refik Altınay, **Hoca Nüfuzu**, çeviren Güven Akçağ, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s.174.

²⁰ Ahmet Refik Altınay, **Ocak Ağaları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

Çaldıran ve Mohaç Muharebeleriyle, Haçova Meydan Savaşı Osmanlı Zaferleri²¹ adlı eserin konusunu oluşturmaktadır.

Eserin konusunu oluşturan ve tarihimizi kahramanlık tablolarıyla süsleyen bu zaferler bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serilmiştir. Osmanlı'nın bu büyük başarılarını incelemeyi önce, ordularımızı başarıya götüren savaş teknikleri askeri teşkilatları kavramak amacıyla esere "Osmanlılarda Savaş Yöntemi" başlığıyla giriş yapılmıştır. Bu bölümde tarihimize bu büyük zaferleri yazdıran Osmanlı ordusunun yapısı hakkında yabancı kaynaklar ve yazma eserlerden de faydalanılarak detaylı bilgi verilmiştir.

Ahmet Refik eserinde Osmanlı'nın parlak zaferler kazanmalarını sağlayan sebeplerden biri olarak komutanların cengaverce bir dehaya sahip olmalarını gösterir. Ayrıca Osmanlı padişahlarını savaş meydanlarında askerlerin gayretini artırmak için sergiledikleri cesaret örneklerinin, askerlerin sayıca kendilerinden daha büyük ve güçlü ordular karşısında zafer kazanmalarını sağladığını vurgulamaktadır.

Eserde Osmanlı ordusunu savaşlardaki kahramanlık sahnelerini tasvir eden resimlere de yer verilmiştir.

1.4.1. Gazete ve Dergilerde Yazılan Yazıları

Ahmet Refik'in çeşitli gazete ve dergilerde pek çok makalesi yayınlanmıştır. Bu makaleler çok farklı konuları içermektedir. Osmanlıdaki kadınların yaşantısından, belediye işlerine, Osmanlı'nın yurt dışına gönderdiği elçilerin hayatlarından, sanatkarlara, cami süslemelerinden, İstanbul'un hamamlarına kadar çok çeşitli konular Ahmet Refik'in makalelerinde yer almıştır. Pek çoğu orijinal değer taşıyan bu makalelerin büyük bir kısmı "İkdam" ve "Akşam" gazeteleriyle eski Tarih Encümeni dergisinde, Yeni Mecmua ve Hayat'ta yayınlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Gazetesi ve Yedigün dergisinde de bir çok yazıları çıkmıştır. Bu yazıları neredeyse sayısız denebilecek kadar çok olduğundan burada hepsine yer verilmesi mümkün değildir. Makaleleri, yayınlandıkları dergi ve

²¹ Ahmet Refik Altınay, **Osmanlı Zaferleri**, Sadeleştiren Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.

gazetelere göre tasnif edilerek bazılarına isim olarak bazılarına da içerik olarak yer verilecektir.

1.4.1.0. Akşam Gazetesinde Yayınlanan Makaleleri

Akşam gazetesinde yayınlanan makalelerinin bazıları, Ayasofya ve Etrafındaki Eserler, Bab-ı Humayun, Babüssaade, Balıklı Manastırı, Binbirdirek ve Leylek Tılsımı, Bir Bizans İmparatoru, Bir Mısır Paşa'sı, Defterdar Ahmet Paşa, Bizans Medeniyetinin Sonu, Boğaz'ın Rumeli Kısmı, Circeli Ali Bey, Çanakkale, Çarşı ve Bedestanlar, Eski Darphaneler-Mısır Hazinesi, Eski Devirlerde Haliç, Eski İstanbul Kahveleri, Eski İstanbul'da Arzuhalçiler, Eski Kağıthane Alemleri, Eski Meddahlar, Eski Mısır Hastahaneleri ve Hekimleri, Eski Mısır Paşaları, Eski Tophane, Güzelcehisar En Parlak Zafer Abidemizdir, Hünkar İskelesi, İbrim: Sürgün Yeri, İkinci Viyana Muhasarası'na Dair, İstanbul Hamamları, İstanbul Surları, İstanbul'da Venedikliler, İstanbul'un Bir Mahallesi, İstanbul'un Su Derdi, İznik'teki Mozaikler, Kılıç Ali Paşa Camisi, Kızıl Adası, Kiliseler ve Hristiyanlar, Küçüksu Mesiresi, Mimar Sinan'a Dair, Nuruosmaniye Cami, Onyedinci Asırda Osmanlıda İnşaat, Onsekizinci Asırda Boğaziçi, Selimiye Cami, Son Zamanlarında Bizans, Süleymaniye Cami Nasıl Yapıldı, Topkapı Sarayından Getirilen Vesikalar, Türkiye'de Çiçek Devri, Türklerde Kılıç Alayı, Üçüncü Ahmet Çeşmesi, Üsküdar Kadıköy Arası, Üsküdar ve Sarayları, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Cami, Vakanüvis Evrakı, Venedikli Baffa "Safiye Sultan", Yedikule ve Yerebatan Sarayı'dır.

1.4.1.1. Tarihi Enümeni Mecmuasında Yayınlanan Makaleleri

Tevarihî Ali Osman, Mahmud-u Sani'nin Validesi, Osmanlı İmparatorluğunda Meskukat, Türkiye'de Islahat Fermanı, Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir, Emiri Efendi, Akıncılar ve Akıncılar, Moralı Ali Efendi'nin Paris Sefareti, Tefrik Paşa (Esatiri Yunaniyan Müellifi)

1.4.1.2. Harp Mecmuasında Yayınlanan Makaleleri

Kahire Yollarında (Yavuz'un Mısır Seferi), Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine, Osmanlı Miğferleri ve Harb-i Hazır, Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz, Tarihi Menkıbeler: Şehid Kara Mehmet

1.4.1.3. Yeni Mecmuada Yayınlanan Makaleleri

Lehistan'da Osmanlı Nüfuzu, Turhan Sultan ve Çanakkale, Murad-ı Salis ve Kraliçe Elizabet, Müverrih Selaniki Mustafa Efendi, Alman Müverrihleri, Bizde Şehnamecilik, Valde Camileri, Sadabad, Michelet, Mimar Sinan, Bağdat Köşkü, Ka'riye Camii, Range, Bizans Devrinde Büyük Ada, Selim-i Salis'te Halk Muhabbeti, Budinde Osmanlılar, Sultan Ahmet Çeşmeleri, Hürrem Sultanın Son Seneleri, Sultan Ahmed-i Salis ve Damadı, Pasarofça Muahedesi Akdedilirken, Pasarofça Muahedesinden Sonra İstanbul, Sultan Ahmed-i Salis'in Hayatına Dair, Gazi Zeynel Bey, İstanbul'da Ecnebi Ressamlar: Van Moor, Hiler, Sultan Mahmud-u Sani Devrinde İstanbul, Çar Birinci Pol ve Zamanı, Koca Ragıp Paşa Devrinde İstanbul, Kralie Elizabet Mari Stuart, Raşit, Pariste Türkari San'at, Naima, Fransız Elçisi Vergen'in Muhaberatına Nazaran Koca Ragıp Paşa Sadaretinde Babıali, Hoca Sadettin, Islahat Fermanı-Hristiyanların Hukuku, İkinci Sultan Murat Zamanında Edirne, Kurtulan Beldelerimiz: Alaşehir, Dördüncü Murat Zamanında Musul, İzmir ve İzmir Oğlu, Tulon'da Barbaros Hayrettin, Yeşil Bursa Payitaht iken, Mazide Bahar Seyranları

1.4.1.4. Hayat Dergisinde Yayınlanan Makaleleri

Lale Devri, Sapanca-İzmit Kanalı, 12'nci Asırda Kadın Hayatı, Türklerde Avcılık, Ankara'da Osmanlı Türkleri, Devşirme ve Acemi Oğlanları, Tarih ve Müverrihler, Latin Müverrihleri.

1.4.1.5. Cumhuriyet Gazetesinde Yayınlanan Makaleleri

Abaza Hasan, Ada'da Eski Bağlar, Ahmet Rasim'in Aşkı, Attila, Avrupa'da Eski Asyalılar, Avrupa'da Keltler, Avusturyalılar'ın Sahte Vesikaları, Ege Hafriyatının Ortaya

Çıkardığı Hakikatler, Etiler ve İsrailoğulları, Haçlılar Ordusuna Karşı Kazanılan Zafer, İkinci Viyana Kuşatması'nın Hakiki Sebepleri, Kendine; Seraskeri Sultan Dedirten İbrahim Paşa, Kızıl Elma Nedir?, Kıyafet ve Tasarruf Meselesi, Macar İstiklal Hareketi Kahramanı; Bem Murat, Mimar Sinan'ın Plansız Çalıştığı Doğru Değil, Peşte'de Namına Heykel Dikilen Türk Kumandanı, Saltanat Hırsının Yaptırduğu Cinayetler, Sobyeski'nin Nankörlüğü, Sultan İbrahim'in İlk Veziri, Sümerlerin Kurduğu Medeniyet ve Tesirleri, Tarihsel İzlere Göre Topkapı'daki Köşkler Hangileri ve Nerede İdiler, Varna'da Koca Bir Haçlı Ordusunu Bir Fırtına Gibi Nasıl Yenmiştik? Viyana Önünde Türkler.

1.4.1.6. İkdamda Yayımlanan Makaleleri

Ağalar Saltanatında İsrifat. "Para Meselesi", Ağalar Saltanatından Sonra, Ahmed-i Salis Devrine Ait, Ahmed-i Salisin Hastalığı, Akçe Yüzünden İsyân. "Para Meselesi", Al-i Osman ve Türk Milliyetperverliği, Al-i Osman ve Türk Saltanatı , Allah'ın Gölgesi, Altına Kurşun Atanlar. "Geçmiş Zaman", Anadolu Şehirleri, Ankara Ahilerine Dair, Berlin'de İlk Osmanlı Elçisi, Beklenmeden Gelen Ramazan, 1806 Felaketinden Sonra Prusya Nasıl Yükseldi?, Bizans'ta Türkler, Bizde Mesuliyet Hissi, Bizde Şehzadelerin Tahsili, Budin Valileri ve Macar Lisani, Culus Bahşisi, Yahudiler. "Para Meselesi", Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir, Devlet Ricali ve Halk, Ernest Laviss ve Tarih, Ernest Laviss'in Hayatı ve Eserleri, Eski Devirlerde Para Tahsili, Eskişehir-Alaşehir. "Tarihi Şehirlerimiz", Fatih Sultan Mehmet Validesi, Fatih'in Sarayı, Fatma Sultan, Felaketten Sonra Azim, Fetihden Evvel Bizans'ta Türk Nüfuzu, Hazine ve Akçe Meselesi, Haris Veiriazamlar, Hotin Önünde Osmanlılar, İki Komite İki Kıtıl, İki Yüz Sene Evvelki Bahar, İlim ve Liyakat Erbabı, Kahve ve Tütün, Kara Murat. "Ocak Ağaları", Kızlarağası, Köprülüler, Macaristan'da Türk Vesikaları, Nedim'in Basılmamış Şiirleri, Onuncu Asırda İstanbul, Sadaret ve İhanet, Sokulu, Tarihte Hoca Nüfuzu, Veziriazam İntihabı, Viyana Hezimetinden Sonra.

Bu makalelerden bazılarında içerik olarak yer vermek, Osmanlı Devleti'yle ilgili farklı ve ilginç pek çok konuyu yazılarına taşıyan Ahmet Refik'i ve Osmanlı Devleti'ni daha iyi tanımamızı sağlayacaktır.

Osmanlı saltanatında Samur ve Amber Devri: Akşam gazetesinde 1927 yılında çıkan bu yazısında Ahmet Refik, Sultan İbrahim'den bahsetmektedir. 1615 yılında dünyaya gelen ve tahta çıktığında 25 yaşına kadar sarayda geçirdiği kafes hayatı yüzünden sinirleri bozulup, akli dengesini yitiren Sultan İbrahim'in hayatı, bu dönemde sarayın ve Osmanlı Devleti'nin durumu ayrıca ekonomik sıkıntılar yazının konusu içersindedir.

Padişahın halktan samur, amber vergisi diyerek türlü bahanelerle vergi toplatması, saray entrikaları, İbrahim tahta çıktığı zaman hanedanın son erkek çocuğu olması ama kendisinin henüz çocuğunun olmaması durumu romanlaştırılmış bir hikaye şeklinde vurgulanmaktadır.

Ahmet Refik tarihimizde yer alan büyük zaferleri yazılarında ele alıp işlemekten bu şekilde Osmanlı'nın parlak dönemlerini gündemde tutmaktan büyük zevk alırdı. Buna verilecek önemli örneklerden bir tanesi "Varna'da Koca Bir Haçlı Ordusunu Bir Fırtına Gibi Nasıl Yenmiştik" başlıklı makalesidir.

Cumhuriyet gazetesinde 1935 yılında yayınlanan yazıda Ahmet Refik, Varna önlerinde Osmanlı ordusunun kazandığı büyük başarıdan bahsetmektedir. Tahtta çocuk yaştaki Sultan Mehmet'in bulunduğu, papanın, padişahın çocuk yaşta olmasına güvenerek yeni bir haçlı ordusu hazırladığı, bunun üzerine Sultan Murat'ın tekrar tahta geçtiği, Haçlı ordusunu korkunç bir bozguna uğrattığı anlatılmaktadır.

Osmanlı ordusu karşısında Ak Şövalye adıyla şöhret bulan Hünyadi'nin bile canını güç kurtardığı hikayemsi bir şekilde anlatılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde özellikle de İstanbul'da yaşayan Hristiyanların durumu Ahmet Refik'in gazetelerdeki köşelerine oldukça sık konuk olurdu.

Akşam gazetesinde 1936 yılında çıkan "Kiliseler ve Hristiyanlar" başlıklı yazısında, İstanbul'un fethinden sonra Türklerin diğer şehirlerde olduğu gibi Hristiyanlara geniş bir din özgürlüğü tanıdıklarını anlatmaktadır. Fatih'in patriklere saygı gösterdiği, dini faaliyetlerine hiçbir şekilde karışılmadığı, Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemde bu özgürlüğü suistimal etmedikleri, ancak duraklama devrinden

başlayarak özgürlüklerin Türklerin aleyhinde işlemeye başladığı üzerinde durulmaktadır. İstanbul'da bulunan büyük kiliseler hakkında bilgi verilen bu uzun yazı dizisi, Balıklı Kilisesi'ni gösteren bir resimle süslenmiştir.

Ahmet Refik, "Türk ve Bizans İdaresinde Anadolu" başlıklı İkdam gazetesinde çıkan yazısında, Bizans devrinde ve Osmanlı idaresinde Anadolu'nun ve burada yaşayanların durumunu anlatmaktadır. Osmanlıların, ileride tahta çıkacak şehzadelerin yetişmelerini sağlamak amacıyla Anadolu'ya göndermek ve burada tecrübeli lalaların yanında valilik yaptırmak suretiyle Osmanlı Hanedanı'na ve Anadolu'ya çok şeyler kazandırdıkları, sarayın çökme dönemine kadar Anadolu'ya dayandığı, Bizans'ın Anadolu'yu kaybettikten sonra çöktüğünü belgelere dayanarak ispatlamaya çalışmıştır.

Ahmet Refik'in sevilmesinde ve eserlerinin çok okunmasında etkili olan en önemli faktörlerden biri klasik tarih anlayışının dışına çıkarak, insanların dikkatini çekebilecek farklı alanlarda da eser vermesidir. Osmanlı'daki halkın günlük yaşantısından, sultanların spora verdikleri öneme, İstanbul'daki bazı yerlerin tasvirinden, Osmanlıların yabancılarla olan ilişkilerine kadar çok farklı konularla ilgili yazılar yazmıştır. Gazetelerden bu konuları içeren bazı örnekler verecek olursak:

Cumhuriyet gazetesinde 1935 yılında yayınlanan "Spor Sahaları" başlıklı yazısında, Ahmet Refik, Osmanlı hükümdarlarının spora verdikleri önemi çeşitli örneklerle açıklar. Ayrıca Kabak Meydanı ile servilikler arasında nişan talimlerini gösteren Nişan Taşı'nı, taşların üzerine 3.Selim ile 2.Mahmut'un kasidelerinin yazıldığını, bu taşlardan başka diğer hedef taşlarının da ilginç hikayelerini anlatır.

İstanbul'un çeşitli mekanlarını konu ala makalelerine bir örnek de Yedikule komulu makalesidir. 1936 yılında Akşam gazetesinde çıkan "Yedikule" başlıklı yazısında Ahmet Refik, İstanbul surlarının bir parçası olan kaleden ve bu kalenin Osmanlı Tarihi'ndeki işlevinden bahsetmektedir. O yıllara kadar politik tutukluların Rumeli Hisarında hapsolürken bu tarihten sonra bu işlerin Yedikule'de yapıldığını, gerek devlet büyüklerinin gerekse savaş halinde yabancı elçilerin burada haps olunduğunu, Osmanlı döneminde bir çok büyük devlet yöneticisinin burada tutuklandığı ve sonra idam

edildiğini anlatmaktadır. Ayrıca denize kadar uzayan kuyu ve Genç Osman'ın bu zindanda öldürülmesinin hikayesini de ele almaktadır.

Ahmet Refik'in yine Akşam gazetesinde yayınlanan At meydanının eski halini gösteren bir resimle renklendirilmiş olan "At Meydanı" başlıklı yazı dizisi de İstanbul'un mekanlarından birini tasvir etmektedir. At meydanı, İstanbul'da Sultan Ahmet meydanına Türkler tarafından verilen isimdir. Burada Romalılar ve Bizanslıların araba yarışları ve başka çeşitli yarışma yaptıkları, seyircilerin bulunduğu tirübinlerin yerinde bugün deniz yönünde Sultan Ahmet Camii, kara yönünde İbrahim Paşa sarayının bulunduğu anlatılmaktadır. Ayrıca İbrahim Paşa sarayının, tapu dairesi ile yeni adliye sarayı arasında bulunduğu, Kanuni'nin veziriazamı İbrahim Paşa'ya kız kardeşini vererek saraya damat yaptığı ve bundan sonra bu sarayı eniştesine tahsis ettiği ifade edilmektedir. Ahmet Refik ayrıca yazısında at meydanıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: İstanbul alındığı zaman hipodrom çoktan harap olmuştu. Fatih bu yeri spor alanı olarak seçti. At ve cirit yarışmaları burada yapılırdı. Fatih burada gürz yapardı. İmparatorluğun duraklama ve gerileme devrinde yeniçeri ve sipahilerin ayaklanmalarında toplantı yeri olmuş, Abdülaziz'in son yıllarında zaptiye nazırı olan Hüsnü Paşa tarafından park haline getirilmişti.

Ahmet Refik, Osmanlı padişahlarının yabancı devletlerle olan ilişkilerini, Osmanlı'ya gelen yabancı elçilerin ve ya yurt dışına giden Türk elçilerinin yaşadıkları olayları, Osmanlı padişahlarının özel hayatlarına dair bazı konuları ve padişahların farklı olarak kabul edilebilecek bazı zevklerini de yazılarında ele alarak halka duyurmaya çalışmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in resim zevki ve ressam Bellini'ye resmini yaptırması onun hem makalelerine konu olmuş hem de bazı ders kitaplarında okuma parçası olarak verilmiştir. (Ek 3)

"Sultan Mehmed-i Sani ve Ressam Bellini" başlıklı Servet-i Fünun dergisinde yer alan yazı dizisinde Ahmet Refik, Fatih Sultan Mehmet'in Ressam Bellini ile olan ilişkisini anlatır. Fatih'in isteği üzerine, iyi bir portre ressamı olarak seçilen ve İstanbul'a çağrılan Bellini'nin çalışmaları, halen Londra Müzesi'nde bulunan Fatih'in portresinin yapılması ayrıca Paris'te Louvre Müzesi'nde bulunan bir ziyafet tablosu, 1905'te İstanbul'da satılırken ele geçen sulu boya bir katip tablosu da yazının konusu içersindedir. 1480'de

Venedik'e dönen Bellini'nin İstanbul'da geçirdiği bu uzun süre Ahmet Refik'in yazı dizisinde oldukça renkli bir şekilde verilmekte dolayısıyla Fatih'in özel hayatıyla saray yaşantısı anlatılmaktadır. Ayrıca yazı dizisi pek çok resimle süslenmiştir.

Ahmet Refik'in kalemine, Osmanlı Tarihi'nde ibret verici ve hazin bir yere sahip olan Fatih'in bahtsız şehzadesi Sultan Cem'in hayatı da sık sık konu olmuştur. Ahmet Refik'in, Sultan Cem ile ilgili çeşitli gazete ve dergilerde pek çok yazıları yayınlanmıştır. Bunlardan en detaylı olanı, 1919'un Aralık ayında başlayıp, 1920 yılı Ocak ayı sonuna kadar bir ayı aşkın bir süre İkdam gazetesinde yayınlanan "Sultan Cem" başlıklı yazı dizisidir. Bu yazıda Sultan Cem'in doğumundan başlanıp, aldığı eğitim, kardeşi ile arasında yaşanan taht mücadelesi, Avrupalıların elindeki esaret yılları ve son olarak öldürülmesine kadar geçen bütün hayatı en ince ayrıntısına kadar gözler önüne serilmiş, yazı zaman zaman Cem Sultan'ın şiirleriyle süslenmiştir.

Sultan Cem konulu bu yazı okunduğunda Ahmet Refik'in etkili anlatımı bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Bu yazının kısa bir özetini yapacak olursak; Sultan Cem, Fatih'in Çiçek Hatun'dan 23 Ocak 1459 Pazar günü sabaha karşı Edirne'de dünyaya gelen oğludur. Söylentiye göre, Mustafa ve Bayezit adında iki oğlu bulunan Fatih, üçüncü bir oğlunun olmasından ileride oluşabilecek taht kavgalarını hesap ederek pek sevinmemiştir. Fakat Şehzade Mustafa'nın erken ölümünden sonra Şehzade Cem babasının gittikçe artan sevgisini kazanmaya başlamıştır.

Sultan Cem önce Kastamonu, ağabeyinin ölümünden sonra da Karaman eyaletinin yönetimine memur edilmiştir. Fatih'in Cem'i diğer oğluna tercih ettiğine dair belirtilerin yaygınlaşması sonucu iki kardeş arasında daha babalarının sağlığında taht rekabeti başlamıştı. Fakat Fatih'in ölümünden sonra pek çok gelişme Cem Sultan aleyhine cereyan etmişti.

Fatih'in öldüğünü askerden saklayıp cenazesini İstanbul'a getiren sadrazam, Cem'in daha erken geleceğini hesap ederek iki şehzadeye elçi gönderir. Fakat Cem'e giden elçi Anadolu Beylerbeyi tarafından yakalanarak öldürülür. Bu durumda zaman kazanan 2. Beyazid İstanbul'a gelir ve tahta oturur. Cem Sultan taht isteğinden vazgeçmez ve ağabeyi ile mücadeleye başlar. Bu mücadele onun önce Memluklulara daha sonra da

Rodos Şövalyelerine sığınmasıyla son bulur. Özellikle Cem Sultan'ın Hristiyanların elinde bulunuşu Avrupa'da politik çalışmalara yol açmış, her seferinde Avrupalılar tarafından Osmanlı'ya karşı koz olarak kullanılmıştır. Bu dönemde içerde Cem Sultan taraftarları tasfiye edilmeye başlanmış, bu operasyondan Cem'in oğlu Oğuzhan da nasibini almıştır. Oğlunu öldüğünü yabancı ellerde öğrenen Cem, bundan büyük üzüntü duymuş ve bu üzüntüsünü dile getiren çok acıklı şiirler yazmıştır.

Cem'in Avrupa'da dolaştırılarak geçirdiği yaşam on üç yıl sürer. On üç yıl sonunda papa tarafından Fransa Kralı 8. Charles'e teslim mecbur kalır. Bunun üzerine Papa tarafından etkisi zamanla görülen bir zehirle zehirlendiği yerli ve yabancı pek çok kaynak tarafından kabul edilmektedir.

Sultan Cem'in hastalık belirtileri, Fransa'ya varmadan daha yolda başlar. Nihayet 24 Şubat 1495 Çarşamba günü sabaha karşı vefat eder. Yaşantısı Batı yazarlarının eserlerine de konu olan Sultan Cem'in acıklı hayat mücadelesi bu şekilde sona erer.

Ahmet Refik, bu yazı dizisinde Cem Sultan ve imparatorluk tarihini birlikte ele alarak işlemiştir.

1.4.2. Çevirileri

Ahmet Refik, Osmanlı Devletiyle ilgili yabancılar tarafından yazılan bazı kitapları da dilimize tercüme etmiştir. Bunlar: Ahmed-i Salis Devrine Ait Madam Montague'in Mektupları, Sultan Abdülmecit Hanın Sarayında Doktor Şpitzer'in Hatıratı, Fransua Dö Noay'in Türkiye'ye Tehlikeli Bir Sefareti

1.4.3. Askeri Meslek Kitapları

Kendisinde asker kökenli bir tarihçi olan Ahmet Refik, askerlik mesleği ile ilgili kitaplar da yazmıştır. Bunlar: Piyade Sınıfına Mahsus Tahmini Mesafe ve Manga Başı'dır. Ayrıca askerlikle ilgili Ateş Muharebesinde Takım Zabiti isimli bir kitabı da Almanca'dan dilimize tercüme etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİH EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Ahmet Refik, halka tarih öğretmeye çalışan ilk tarihçi, üniversitelerde eğitim veren ve öğrencilerine tarih derslerini yaşatırcasına anlatan iyi bir eğitimcidir.

Ahmet Refik, tarihin farklı konularıyla ilgili çok sayıda kitap ve okullarda okutulmak üzere pek çok ders kitabı yazmıştır. Gerek halka yönelik yazdığı kitaplarında gerekse ders kitaplarında tarihi daha kolay öğrenilir hale getirmek ve halka tarih sevgisi kazandırmak amacıyla son derece sade ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır.

Ahmet Refik'e göre tarih vatanına ve milletine bağlı insanlar yetiştirmek için oldukça önemli bir araçtır. Bu aracı etkili bir şekilde kullanabilmek halkla aynı dili konuşmakla mümkün olur. Bu sebeple de eserlerinde halkla aynı dili konuşmaya büyük özen göstermiş, Osmanlı Tarihi başta olmak üzere tarihin çok farklı alanlarıyla ilgili bilgileri halkın seviyesine getirerek onlara ulaştırmayı başarmıştır. Zaten Cumhuriyetin ilanıyla birlikte tarih eğitiminin amacı da bu doğrultuda belirlenmişti. "Cumhuriyetin ilk yıllarında tarih, iyi bir yurttaşlık eğitiminin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmişti. Öncelikle ilk okullardan başlayarak milli tarih öğretimine öncelik verilmekle birlikte bunun insanlık tarihinden ayrı düşünülemediği vurgulanmıştı."¹ Ahmet Refik'in yazdığı bütün ders kitaplarında vatanperver öğrenciler yetiştirmek temel hedef olarak alınmış, hatta bu amaçla ders kitaplarında öğrencilere zaman zaman nasihatler verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eğitim sisteminin amaçlarında ve müfredat programlarında yenilikler olduğu gibi öğretim teknikleri bakımından da yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler arasında ders kitaplarının görsel açıdan zenginleştirilmesi ve

¹ Mesut Çapa, "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:129 (Eylül 2004), s.87.

derslerin kalıcı olabilmesi için çeşitli materyallerin kullanılması vardır. “Dersin daha somut bir hale getirilmesi için, okulda kara tahta, harita, tarihi levhalar, kartpostallar ve tarihi okuma parçalarından yararlanılması; ayrıca, okul dışında müze, kale, kule ve su kemerleri gibi tarihi eserlerin tanıtılması öneriliyordu.”²³ Ahmet Refik’in Cumhuriyetin ilanından sonra yazdığı ders kitaplarını incelediğimizde bu yenilikler dikkate alınarak yazılmış olduklarını görmekteyiz. Ahmet Refik hem bu yeniliklerin tesirinde kalarak hem de öğrencilerin dikkatlerini canlı tutabilmek amacıyla bu dönemde yazdığı ders kitaplarında çok sayıda okuma parçası, resim, harita ve grafiklere yer vermiştir.

Kitaplarını yazarken, kendi araştırmaları yanında Osmanlı arşivlerinden, vakanüvislerin eserlerinden ve yabancı yazarların eserlerinden faydalanmıştır. O tarihle ilgili eserler yazarken tarih kitaplarının nasıl olması gerektiği konusunda da fikirler ileri sürmüştür. Bu fikirlerini çoğunlukla Avrupa’daki gelişmelerle kıyaslayarak ortaya koymuştur. Avrupa’daki tarih biliminin ihtisaslaştığını, tarih kitaplarının artık bu doğrultuda hazırlandığını, Osmanlı’daki tarih anlayışının bu gelişmeleri takip edemediğini pek çok makalesinde vurgulamıştır. Ona göre Osmanlı Tarihi de artık ihtisaslaşmalı, müverrihler tarihin farklı dönemlerinde ihtisas sahibi olmalı. Müverrihler, tarihin farklı alanlarında ihtisas sahibi olup, bu dönemlerle ilgili çok sayıda eser verilerse tarihimize daha büyük hizmet etmiş olurlar. Çünkü kendi deyimiyle Osmanlı Tarihi, tedkik edilmeyi bekleyen bir derya gibidir. Eğer bu derya müverrihlerimiz tarafından iyi tedkik edilirse, Osmanlı Tarihi insanlarımız için zevkli bir seyir haline gelir.

Ahmet Refik’e göre Tarih-i Milliyemiz her müverrihe göre farklı tarz ve üslupta yazılmalı, geçmişimiz en ince ayrıntısına kadar aydınlatılmalıdır. Avrupa tarihleri ele alındığında bizim bu noktada da çok geri kaldığımız ortadadır. Ahmet Refik, Avrupa’daki tarih anlayışı ile bu dönemdeki tarih anlayışını kıyaslayarak çok yol kat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ahmet Refik’in üzerinde ihtisaslaşılması gerektiğini söylediği ve Tarihi Milliyemiz olarak nitelendirdiği Osmanlı Tarihi’dir.

²³ Çapa, a.g.m., s.86.

2.0. Ders Kitapları

Ahmet Refik Altınay, ilkokul, ortaokul ve lise (mekatib-i ibtidaiye, mekatib-i idadiye ve mekatib-i sultaniye) lerde okutulmak üzere çok sayıda ders kitabı yazmıştır. Ders kitapları hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde (2. Abdülamit ve 2. Meşrutiyet) hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde okutulmuştur. Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde yazdığı ders kitapları şunlardır.

Cumhuriyet öncesi dönemde yazdığı ders kitapları, Büyük Tarihi Umumi, Resimli ve Haritalı Tarihi Umumi, Tarihi Medeniyet, Muhtasar Tarihi Medeniyet, Küçük Tarihi Osmani, Muhtasar Tarihi Osmani, Osmanlı Tarihi, Muhtasar Tarihi Umumi ve Tarih Okuyorum'dur. Cumhuriyet Sonrası Dönemde yazdığı ders kitapları ise Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri) ve Umumi Tarih'dir.

Ahmet Refik'in ders kitaplarını incelediğimizde son derece düzenli ve anlaşılır bir şekilde kaleme alındıklarını görmekteyiz. Konuları ayrı ana başlıklara, bu ana başlıkları da kendi içinde alt başlıklara ayırarak konuların daha iyi kavranmasını sağlamaya çalışmıştır. Bazı kitaplarında bu alt başlıkları numaralandırmıştır. Ders kitaplarında günümüzde de eğitim öğretimde önemli birer materyal olarak görülen, harita, resim, grafik ve tablolar bulunmaktadır. Ayrıca pek çok kitabında konuda verilen bilgileri pekiştirecek ve öğrencilerin gözünde geçmişle ilgili somut örnekler canlandırabilecek okuma parçalarına yer vermiştir. Örneğin 67 ve 64 sayfalık iki bölümden oluşan ve 1925 yılında yazdığı "Türkiye Tarihi Milli Tarih Dersleri" isimli ders kitabında 111 resim, 10 harita ve 34 okuma parçası vardır. 1917 yılında ilk okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere yazdığı "Tarih Okuyorum" isimli kitabında 34 resim yer almaktadır. Okuma parçası ve haritaya yer verilmemiştir. Bu kitapta konular alt başlıklara ayrıldığı gibi kendi içlerinde de numaralandırılmışlardır. 1924 yılında ilk okulların dördüncü sınıfları için yazdığı ve 77 sayfadan oluşan "Umumi Tarih. Kurunu Ula, Vusta" adlı kitabında ise 80 resim, 9 harita, 19 okuma parçası ve hiyeroglif yazısı örneklerine yer verilmiştir. Bu örneklerde Cumhuriyetin ilanından önce ve sonra yazdığı eserlerde şekil açısından bazı farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyetin ilanından sonra yazdığı kitaplarda

resim, harita ve okuma parçalarına daha fazla yer vermektedir.

2.1. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Dönemde Yazdığı Ders Kitaplarının Karşılaştırması

Ahmet Refik, tarihle ilgili kitaplar, gazete ve dergilerde yayınlanan sayısız denebilecek kadar çok makale ve yazılar, çeşitli çeviriler ve şiirleri yanında okullarda okutulmak üzere pek çok ders kitabı da yazmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başladığı ders kitapları yazma işine Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Yazdığı ders kitapları hem Osmanlı Devleti döneminde hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde okutulmuştur.

Ahmet Refik'in ders kitaplarını incelediğimizde Cumhuriyetin ilanından önce ve sonra yazdıkları arasında şekil açısından bazı farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyetin ilanından sonra yazdığı kitaplarında resim, harita ve okuma parçalarına daha fazla yer verirken Cumhuriyetin ilanından önceki kitaplarında bu materyallerin daha az olduğunu görmekteyiz. Bu farklılık Altınay'ın Cumhuriyet döneminde eğitim-öğretim alanında yapılan değişikliklere kayıtsız kalmadığının da kanıtıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra gerek ders kitaplarının yazılması gerekse öğretim teknikleri açısından bazı farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında ders kitaplarındaki gereksiz ve ayrıntıya varan bilgilerin çıkarılması, görsel bazı araçların yaygınlaştırılması gibi fikirler mevcuttur. Ahmet Refik de bu yeniliklerin tesirinde kalarak kitaplarını görsel açıdan zenginleştirmiştir.

Altınay'ın, Cumhuriyet'in ilanından önce bir başka ifadeyle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilanından sonra ders kitapları yazması, bizi bu dönemlerdeki eğitim sistemini, tarih eğitiminin durumunu ve tarih müfredat programlarını incelemeye yöneltmektedir.

2.1.0. Cumhuriyetin İlanından Önce

Osmanlı'nın son dönemlerindeki eğitim sisteminin genel durumunu ele alırken öncelikle kendi içinde bazı bölümlere ayırmamız faydalı olacaktır. Bu bölümlerden

birincisi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlayan dönemdir. Diğerleri ise 1.Meşrutiyet, Mutlakiyet ve İkinci Meşrutiyet dönemleridir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde eğitim alanında meydana gelen gelişmelerin sistemleştirildiği bir belgedir. Saffet Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu dönemde düzenlenen bu nizamname Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturmuştur. Şuray-ı Devlet Maarif dairesince hazırlanan Nizamnamede Fransız eğitim sisteminin tesiri altında kalınmıştır.

Bu nizamname ilk defa vilayetlerde de bir eğitim örgütü kurulmasını vurguluyordu. Ayrıca nizamname ile köylerde ve mahallelerde sıbyan, kasabalarda rüştiye, hane sayısı bini geçen kasabalarda idadi, vilayet merkezlerinde sultaniye kurulmasını öngörüyordu. Bunların yanında "meslek" ve "ihtisas" okulları ile Darülfünun açılması da nizamname şartları arasında yer almaktaydı. Osmanlı eğitim tarihinde Darülfünun adı ilk kez bu nizamnamede geçmiştir. Darülfünun üniversite düzeyindeki bir eğitim kurumudur ve 1870 yılında açılmıştır.

"1869 tarihli tüzüğün bir önemli boyutu da kadınların eğitimine yer verilmesiydi. Kız çocuklarına ilk öğretim zorunluluğu getirildi. Kız rüştiyeleri açıldı. O güne kadar eğitim de dahil toplumsal yaşamın dışında tutulan kadınlar için bu önemli adımdı. 1848'de Darül Muallimatın (öğretmen okulu) kurulması ve bir süre sonra kız sanayi okullarının açılması, Osmanlı Devleti'nde kadının konumunu oldukça değiştirecek adımlar oldu."²⁴

Görülüyor ki Osmanlı'da eğitimin çağdaştırılmasındaki en önemli adımlardan biri 1869 da çıkan Maarifi Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamede tarih eğitimi ile ilgili değişikliklere de yer verilmiştir.

Nizamnamede "Sıbyan Mektebi" terimini kullanıyorsa da bundan sonra İbtidai Mektep denilen okullarda "Muhtasar Tarihi Osmani", rüştiyelerde "Tarihi Umumi", "Tarih Osmani" ayrıca kız rüştiyelerinde "Muhtasar Tarih ve Coğrafya", ilk defa bu

²⁴İlhan Tekeli, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.469-470.

nizamname ile bir orta öğretim kurumu adı olarak kabul edilen idadiyelerde ise “Tarih-i Umumi” dersi okutulacağı belirtilmiştir.

Bu okullardaki umumi yani genel tarih derslerinin merkezinde Tarihi Enbiya ve İslam Tarihi yer almaktadır. Osmanlı Tarihi ise genellikle Osmanlı hanedan tarihinden ibarettir. “Bu amaçla hazırlanan kitaplara ‘Bilcümle selatini Osmaniye’nin tarihi veladet ve cülus ve vefatlarını mübeyyin bir cetvel’ konulması istenmekte; vekayii ‘hakikatı veçhile bitarafane yazılıp, fakat muhabbeti vataniyeye müteallik mevaddin sena ve sitayişle yad’ olunması gereği belirtilmekte; memleket ve şahıs adlarıyla tarihlerin zikrinde “imsak öğütlenmektedir.”²⁵

2.1.1. Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemleri

Osmanlı’nın son dönemlerinde siyasi alanda meydana gelen bazı değişiklikler eğitim sistemi üzerinde de etkili olmuştur. Bunlardan biri Osmanlı’nın ilk anayasası olan Kanuni Esasi’nin ilanıdır. Kanuni Esasiye eğitimle ilgili pek çok madde girmiştir. Fakat savaş ortamı nedeniyle bunlara ilişkin çalışmalar yapılamamıştır. Birinci Kanun-i Esasi’nin üç maddesi eğitimle ilgilidir. Bunlardan ikisi özel öğretime ilişkindir. Bu maddelerde ülkedeki tüm mekteplerin devlet denetiminde olduğu ve Osmanlı yönetimindeki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacağı şeklinde ibareler vardır. Üçüncü madde ise ilk öğretimin zorunlu olduğu ile ilgilidir.

1878 de 2. Abdülhamit’in parlamentoyu süresiz tatil etmesi üzerine Osmanlı Tarihi’nde mutlakiyet adı verilen bir dönem başlar. Bu dönemde eğitim öğretim alanında nicel anlamda önemli gelişmeler görülmüştür. Pek çok meslek ve sanat okulu açılmış, ilk kez sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmış, yerli yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. “Nicelik bakımından gözlenen başarılar eğitimin niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla beraber yürütülmemiştir. Aksine, okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmış, yeni düşünceler engellenmeye çalışılmıştır.

²⁵Mete Tunçay, “İlk ve Orta Öğretimde Tarih” , *Türkiye’de Tarih Eğitimi*, Felsefe Kanunu Seminerleri: 3, Ankara, 1975, s.277.

Eğitimdeki sayısal gelişmeler yanında niteliğin yükselmesi, gelişmesi yolunda da çaba gösterilmiş olsaydı, eğitim tarihimizde bu dönemin yeri başka olurdu.”²⁶

1908 yılında yeniden Meşrutiyet ilan edilmiş ve anayasal rejime geçilmiştir. 2. Meşrutiyet dönemi, İstibdat devrinin sona erdiği, basındaki sansürün kalktığı ve aşırı hürriyetçi bir havanın ortaya çıktığı dönemdir. Bu durum eğitime, dolayısıyla okullara da yansımıştır. Hatta önceleri okullara “Hürriyetçi mektepler” dendiği de olmuştur. Fakat bu aşırı özgürlük okullardaki disiplinin önüne geçmiş, okullar başıboş, keşmekeş bir hal almıştır.

“Balkan Savaşları ve felaketlerinden sonra toplumda ‘çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır.’ Şeklinde bir görüş benimsenmiştir. Fakat bu genellikle, bir slogan görünümünden öteye gidememiştir.” Bununla beraber nicelik olarak eğitimde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Mesela kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumu açılmıştır. Okul, öğrenci ve öğretmenleri sayıca arttırmaya öncelik verilmiştir. Ayrıca programlara sosyal içerikli dersler konulmuştur. Okullarda öğrencilerin fiziki ve sosyal çevreyi tanımaları için gözlem ve inceleme gezileri düzenlemeye başlamıştır.

Meşrutiyet döneminde eğitimle ilgili köklü girişimler yapılmamışsa da eğitim sorunları basında ilk kez geniş anlamda tartışılmış, yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden bazıları Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların temelini teşkil etmiştir.

Bu dönemlerdeki tarih eğitiminin durumunu ele alacak olursak; 2. Abdülhamit döneminde ilkokullardan Osmanlı Tarihi, rüştiyelerden Umumi Tarih dersi kaldırılmıştır. Rüştiyelerde yani orta okullarda sadece Osmanlı Tarihi dersi kalmıştır. Meşrutiyet döneminde tarih eğitiminde önemli bir canlanma göze çarpmaktadır. 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı’nda sıbyan mekteplerinin ilk iki yılında tarih dersine yer verilmemiştir. Ancak birinci sınıftaki “Musabahatı Ahlakiye ve Medeniye” ile ikinci sınıfta verilen “İslam ve Türk Büyükleri” dersleri ile bir anlamda daha sonraki senelerde görülecek tarih derslerine bir giriş yapılmaktadır. Üç ve dördüncü sınıflarda “Muhtasar Tarihi Osmani”, beş ve altıncı sınıflarda “Muhtasar Tarihi

²⁶ Akyüz, a.g.e., 229.

Medeniyet” dersleri verilmektedir. Meşrutiyetten sonra orta okullarda okutulan tarih derslerine 1911’deki tarih müfredat programından bakacak olursak:

Birinci sene: “Tarih-i Enbiya ve Tarihi İslam” Hazreti Adem... Hz. İsa muhtasaran kıssaların beyanı.

İkinci sene: “Muhtasar Tarih-i Osmani”

Üçüncü sene:”Tarihi Umumi”

1-Kurunn-u evvel, 2-Kurun-u vusta 3-Kurun-u Cedide 4-Asr-ı Hazır
Dördüncü sene: “Tarihi Umumi” Mısırliler, Asuriler ile Babilliler, İbraniler, Fenikeliler, İraniler, Yunaniler, Makedonyalılar, Romalılar, K. Vusta, Şarki Roma..

Beşinci sene: “Tarih-i Umumi” -İslam Tarihi-

Altıncı sene: “Tarih-i Umumi” -Osmanlılar-

Yedinci sene:”Tarih-i Umumi”Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Asr-ı Hazır

1922 tarihli müfredat programına göre orta okulların ilk üç yılında tarih dersine yer verilmezken, dördüncü yılda yine eski usuldeki “Tarihi Enbiya ve Tarihi İslam” girişi yapılmakta, ancak beşinci sınıftaki “Tarihi Osmani” çağdaş bir yaklaşımla incelenmekte, tarih en başından büyük Fransız devrimine kadar anlatılmaktadır.

1924 yılına kadar olan tarih müfredatlarında Osmanlı Tarihi çoğunlukla hanedan tarihi olarak ele alınmakta, hanedanın övülmesi ve vatanperver öğrenciler yetiştirilmek istenmektedir. Ahmet Refik’in bu dönemde yazdığı ders kitaplarına baktığımızda Osmanlı’nın resmi ideolojisine uygun hareket ettiği görülmektedir. İlk okullar için yazdığı “Tarih Okuyorum” isimli kitabında “Vatanımızın babası padişahımızdır.” demektedir. Ayrıca vatanperver öğrenciler yetiştirmek amacıyla, yazdığı ders kitaplarında zaman zaman olaylarla bağlantılı olarak öğrencilere nasihatler verdiği de olmaktadır. Yine “Tarih Okuyorum” adlı kitabında Osmanlı padişahları ve dönemlerin de meydana gelen olaylar sırayla anlatılırken bazı bölümlerde konu içinde öğrencilere nasihatler veriyor.. “Murat Gazi vatan uğrunda şehit oldu. Türbesi Kosova’dadır. Kosova’yı unutma. Orası şimdi düşman elindedir. Şehit padişahının acısını yüreğinden çıkarma.”²⁷

²⁷ Ahmet Refik Altınay, *Tarih Okuyorum*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1917, s.46.

İstanbul'un fethi anlatılırken şu nasihatler de bulunuyor. "Büyük padişahlarımızın türbeleri buradadır. İstanbul'u canın gibi koru. O'nu alan padişaha gece gündüz dua et." Aynı kitabın sonunda vatanını sev başlığı ile nasihatler verilmeye devam ediliyor. Burada vermiş olduğu nasihatler onun tarih eğitime bakış açısını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi ona göre tarih hanedana bağlı ve vatanperver insanlar yetiştirmek için bir araçtır.

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi

İşgalci devletlere karşı verilen mücadelenin kazanılmasından sonra köklü inkılaplara girişilmiştir. Yapılan inkılaplar eğitim sistemine de büyük etkilerde bulunmuştur. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanından sonraki eğitim sistemine baktığımızda bu inkılapların etkisini görmekteyiz. Eğitim laikleştirilmiş, demokratikleşmiş, Latin harfleri ile eğitime başlanmış, kız erkek karma eğitime geçilmiştir. Eğitimde sayısal bakımdan önemli gelişmeler sağlanmış, o dönemde sadece yüzde on olan okur yazar oranını yükseltmek için çalışmalar yapılmıştır. Yeni bir devletin kurulması ve halkın tam olarak tanımadığı yeni bir rejime geçilmesi, eğitime verilen önemin daha da artmasına neden olmuştur. Çünkü yapılan bu yeniliklerin topluma benimsetilmesi ancak eğitimle mümkün olabilirdi. Cumhuriyet döneminde tarih ve dil konularında milli bir hedefe yönelme başlamıştır. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulması buna örnek olarak gösterilebilir.

Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerden bir tanesi de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim öğretim kurumlarının Maarif Vekaleti'ne yani Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasıdır. Bununla, medreseler ve sıbyan mektepleri kapatılmış, eğitimde laiklik ilkesine önemli bir adım atılmıştır.

Cumhuriyet döneminde yaşanan bu gelişmelere rağmen eğitim sistemindeki sorunlar ortadan kaldırılamamıştır. Mesela, öğrenciler yetenekleri doğrultusunda mesleklere yönlendirilememiş, hükümetler kendi partilerinin isteklerini eğitime çok fazla yansıtmışlar, bazı partiler seçmenlerine yaranmak için ihtiyaç gözetmeden pek çok

okullar açmışlardır. Ayrıca öğretmen yetiştirmede de nitelik gözetilmemiş, eğitimde şekilciliğe çok önem verilmiş bu da içeriğin önüne geçmiştir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Cumhuriyetin ilanından sonra pek çok alanda olduğu gibi tarih eğitimi alanında da bazı değişiklikler olmuştur. Zaten 2. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan yenileşme hareketleri Cumhuriyetle birlikte daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. 1924 ve 1926 da ilkokullar için iki yeni müfredat programı hazırlanmıştır. . “1924 programına göre, tarih dersleri ilk mekteplerin üçüncü sınıfında, “Daha ziyade bir kıraat ve musahebe” şeklinde başlamakta, dördüncü ve beşinci sınıflarda ise genel tarih ve Türk Tarihi karışık olarak okutulmaktadır. Bir yıl denendikten sonra, 1927-28 ders yılından itibaren uygulanan 1926 programında, ilk üç sınıftaki Hayat Bilgisi derslerinin bazı konularıyla bir tür tarihe hazırlık olacağı düşünülmüş, dört ve beşinci sınıflarda ise doğrudan doğruya tarih dersleri konulmuştur.”²⁸

Cumhuriyetten önceki genel tarih anlayışı sadece İslam Tarihi ile sınırlı olmaktan çıkarılmış bütün insanlık tarihini kapsayacak noktaya getirilmiştir. Aynı zamanda genel tarihin yanında Milli Tarih dersleri de verilmeye çalışılmıştır. Milli Tarih dersleri Türk tarihinin başlangıcından itibaren bütünlük içerisinde ele alınmaya başlanmış, İslam Tarihi'ne hiç değinilmemiş, Osmanlı Tarihi de hanedana övgü olmaktan çıkarılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile hem dil hem de tarih alanında değişikliklere gidilmiştir. Tamamen milli esaslara dayanan “Türk Tarih Tezi” hazırlanmıştır. “Bütün eski uygarlıklar Orta Asya kökenlidir ve Türk'tür” esasına dayanan tarih tezi ile Türkçe'nin dünya dillerine kaynaklık etmiş olabileceği ilkesi savunulan Güneş-Dil teorisi Cumhuriyetin ilk yıllarında, tamamen milli duygularla ortaya atılan iki teori idi. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı tarih anlayışına karşı çıkılarak, Türklerin binlerce yıllık bir tarihi ve uygarlığı bulunduğu savunulmuş, öncelikle İslamiyet'e geçişlerinden önceki dönem üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. Ancak Ahmet Refik'in düşünceleri hem bu tarih tezi ile hem de Güneş-Dil teorisi ile aynı doğrultuda değildir.

Ahmet Refik, Osmanlı Tarihi'ne ve Osmanlı Hanedanı'na son derece bağlı bir tarihçiydi. Osmanlı'ya adeta gönül vermiş olduğunu yazdığı bütün eserlerde sezinlemek

²⁸ Tunçay, a.g.e., s.277,278.

mümkündür. Onun bu hislerini Cumhuriyetin ilanı ve Osmanlı'nın yıkılmasıyla kaybetmesi beklenemezdi. "Atatürk memlekete yeni bir tarih anlayışı getirmişti. Ahmet Refik Cumhuriyetin ilanından, Ankara'nın başkent olmasından dört yıl sonra, 23 Nisan Egemenlik bayramı yıl dönümünde bir derginin özel sayısında, 'Ankara'da Osmanlı Türkler' başlıklı yazı yazabiliyordu. Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü yıllarda da başta İkdam gazetesinde olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde; Söğüt'te doğan, gelişen bir imparatorluğun hayaliyle yaşamıştı. Kalemi; Viyana'ya doğru koşan, Nemçe ovalarında at koşturana, ak tolgalı beylerbeyini işliyordu devamlı."²⁹

Bu duygu ve düşüncelerle hareket eden Ahmet Refik yeni tarih tezi ile açıkça çelişmekteydi. Bu noktada Mustafa Kemal'le gayet farklı düşüncelere sahip olduğunu görmekteyiz. Bu konu ile ilgili aşağıda anlatılan anı son derece büyük bir önem taşımaktadır. Ada'da Mustafa Kemal, Ahmet Refik'in de bulunduğu bir yemektir. Hararetle devam eden sohbet sırasında Ahmet Refik'e şu soru yöneltilir: Türk tarihi ne zaman başlar? Ahmet Refik kendisine yöneltilen bu soruyu cevaplamaz. Osmanlı Tarihi tezine karşı olan Mustafa Kemal, Ahmet Refik'e dönerek " Bu beylere göre 500 yıl önce bir çadır halkı ile başlarmış" der. Ahmet Refik bu söze de karşılık vermez. Burada Ahmet Refik'le M. Kemal'in tamamiyle zıt fikirlere sahip oldukları açıkça görülmektedir. Biri Osmanlı'ya karşı büyük bir hayranlık duymakta ve bu hayranlığını eserleriyle genç kuşaklara aktarmaya çalışmakta; diğeri ise yeni kurduğu devlete yeni bir ideoloji belirleyerek bu ideolojinin gençler tarafından benimsenmesini istemektedir. Bu şekilde farklı fikirlere sahip olmalarına rağmen bir yemek sırasında Ahmet Refik ve Mustafa Kemal karşılıklı sohbet ettikten sonra Mustafa Kemal ondan şu istekte bulunmuştur:

"Yeni bir devlet kurduk. Bir filiz... Ama gelişen bir filiz. Yeni bir tarih anlayışı da getirdik. Dünyaya uygarlığın Orta Asya'dan, Mezopotamya'dan, Anadolu'dan yayıldığını ispatlamaya çalışıyoruz. Kalemin bizimle olmasa bile ters düşmesin!"³⁰

Orta Asya ve Güneş Dil teorisi konusunda kendisinden yazı yazmasını isteyenler, hatta bu noktada kendisini rahatsız edenler de vardı. Ahmet Refik de fazla olmamakla beraber bu konuya değinen yazılar yazmıştır. Devletçe sürdürülen bu çalışmalara

²⁹ Gökman, a.g.e., s.120.

³⁰ Gökman, a.g.e., s.121,122.

karışmamakla birlikte karşıt bir tavır da sergilememiştir. O halde Ahmet Refik'in düşüncelerinde Cumhuriyetin ilanından sonra büyük bir değişikliğin olmadığını görmekteyiz. Çünkü Cumhuriyetin ilanından sonra belirlenen yeni tarih tezini benimsememiş yine Cumhuriyetin ilanından önceki fikirlerini işlemeye devam etmiş, yazdığı kitaplarda Osmanlı'ya övgüler yağdırmaktan geri kalmamıştır.

2.2. Ders Kitaplarının Şekil Açısından İncelenmesi

Ders kitapları hakkında verdiğimiz genel bilgiden sonra, Altınay'ın yazdığı bazı ders kitaplarına detaylı olarak yer vermek onun tekniğini ve tarih eğitimi bakış açısını tespit etmemize ışık tutacaktır. 1912 de basılan Resimli ve Haritalı Tarihi Umumi, 1917 de basılan Tarih Okuyorum, 1916 da basılan Muhtasar Tarih-i Umumi ve 1922 de basılan Muhtasar Osmanlı Tarihi kitapları Cumhuriyet öncesi, Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri) ise Cumhuriyet döneminde yazdığı kitaplara örnek olarak verilmiştir.

2.2.0. Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi

Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi³¹ orta okuldan sonra, yüksek okula hazırlayıcı okul görevi gören mekatib-i idadiye sınıfları için yazılmıştır. Kitabın başında yazarın o zamana kadar yazmış olduğu eserlerin bir listesi verilmiştir. Tarihin tanımı, tarih öğrenmenin gerekliliği ve tarihin üç grupta sınıflandırılmasıyla kitaba başlangıç yapılmıştır. Daha sonra Çinliler, Hintliler, Mısırlılar, Babilliler, Asurlular, İbraniler, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar devletleri, dini, siyasi, sosyal yaşantı ve sanatlarıyla beraber oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Her devlet kendi içinde alt başlıklara ayrılarak, resim ve tablolarla desteklenerek anlatılmıştır.

Çinliler başlığında “Konfüçyüs, Çinlilerde ev, Çin askeri” resimlerine yer verilmiştir. Hintliler konusunda “Hint askeri, Brahma, Buda, en eski Hint yazısının bulunduğu taş tablet resmi” kullanılmıştır. 33 sayfada ele alınan Mısırlılar konusunda “Nil nehrin taşması, Piramitler, Eski Mısır'da kıyafetler, Şeyh Elbeled heykeli, mumya heykelleri, mabedler, çömelmiş kitap okuyan kişi heykeli, hiyaretik ve demotik yazılarından

³¹ Ahmet Refik Altınay, *Resimli ve Haritalı Tarihi Umumi*, Agop Matyasyon Matbaası, İstanbul, 1912, s.450.

örnekler, Ataryan kaşıkları” resimleri, Mısır tarihi anlatıldıktan sonra anlaşılmasını kolaylaştırmak için Mısır tarihinin hulasası isimli bir tabloya yer verilmiştir. Devirler – Firavunlar –Vekayı diye bölümlere ayrılmış, tabloda tarih boyunca Mısır’ın devirleri, bu devirlerde başa geçen firavunlar ve firavunlar zamanında meydana gelen önemli olaylar kısa ve net bir şekilde açıklanmıştır. Yani resimlerin yanında tablodan da faydalanılmıştır.

Kitapta tarihte kurulan devletler anlatılırken sadece siyasi tarihleri ile ilgili verilen bilgilerle yetinilmeyip kuruldukları bölgelerin coğrafi yapılarıyla ilgili de bilgi verilmektedir. Mesela Babilliler ve Asurlular devletleri anlatılmadan önce kuruldukları bölge olan Mezopotamya’nın coğrafi özellikleri hakkında genel bilgi veriliyor. Daha sonra bu devletlerin siyasi yapıları, yapmış oldukları savaşlar, dini yapıları, ilim ve fenleri ile sanayisi ile ilgili detaylı bilgi veriliyor.

Mısırlılarda olduğu gibi bu konun sonunda da Geldaniye ve Asuriye tarihinin hulasası başlığı altında bir tablo verilmiştir. Tablo başlıca devirler, başlıca krallar, başlıca vakalar olmak üzere üç bölümden oluşuyor: Ayrıca Mezopotamya tarihi ile ilgili olarak pek çok resme de yer verilmiştir.

İbraniler başlığında ise şu resimlere yer verilmiştir: Yahudilerin gümüş meskukatı, Yeftah’ın muharebeden dönüşü, Absalaman mezarı ve mabette bir rahip. Ayrıca İbraniler konusu hükümdarlar, peygamberler, hayatı içtimaiye isimli alt başlıklara ayrılmıştır.

Yukarıda bir devlet hakkında bilgi verileceği zaman öncelikle coğrafi yapıları hakkında bilgi verildiği, sadece siyasi tarihler üzerinde durulmadığını belirtmiştik. Aynı duruma İraniler başlığından da bir örnek verebiliriz: “İran Bahrı Hazardan, Basra körfezine Dicle vadisinden Send vadisine kadar uzanmış geniş bir yayladır. Mesafe-i sathiyesi 1650000 kilometre mürebbidir. Yaylanın kısmı i’tizamı sıcak ve soğuk bir çölden ibarettir. Bu çölün etrafındaki dağlardan başka çöle yağmur düşmez. En mahsuldar yerleri Bahr-ı Hazar’ın cenubundaki dağlar ile Dicle’ye yakın olan mıntıkadır.”³² İran başlığı altında da pek çok resme yer verilmiştir: Zerdüş’ün yazdığı kanun kitabı olan Zent Avesta’dan bir sayfa, Hürmüz, İran rahibi, İran askeri, ateş mihrabı, Kiheşrev,

³² Altınay, a.g.e., s.122.

Frigya ve Lidya kıyafeti (Krezos'un Lidya kralı ile yaptığı savaştan bahsedilirken bu resme yer verilmiştir.), Dara'nın resmi, Dara'nın mezarı, Suz hassa askeri.

Yunan medeniyeti 111 sayfada, 10 alt başlığa bölünerek anlatılmıştır. Alt başlıklar: "Yunaniler, memleket, ilk medeniyet", "Mabudlar, kahramanlar, efsaneler", "Isparta, likorg", "Atina, Solon", "Yunan müstemlekeleri", "İran harpleri", "Atina medeniyeti, hayat-ı hususiye ve siyasiye, ulum ve fünün", "Atina'nın inhitati", "Makedonya, Filip, İskender", "İskender'in seferleri" . Bu bölümde yer alan resimler çoğunlukla Yunan tanrılarının resimleridir. Yunan tanrıları ile ilgili bölümün ardından bunların Olimpos dağında meclis akd eden 12 tanesinin isimleri tablo halinde veriliyor. Tabloda tanrıların Yunanca isimleri, Latince isimleri, şekil ve sıfatları veriliyor. Örneğin Zeus tanrısının, Yunanca ismi Zeus, Latince ismi Jupiter, şekil ve sıfatları, hava-kuvvet. Diğer 11 Tanrı da tabloda bu şekilde veriliyor.

Kitapta en detaylı olarak Romalılardan bahsedilmiştir. Romalılar tarihi 165 sayfada 12 alt başlıkta anlatılmıştır. Roma tarihi ile ilgili pek çok resme yer verilen kitabın, son bölümünde Roma tarihinin hulasası başlıklı kısa bir özet de mevcuttur.. Kitabın sonunda kitap içinde yapılmış bir yanlışlıkla ilgili not düşülmüş, içindekiler bölümü fihrist münderecatı başlığı altında kitabın sonunda verilmiştir.

2.2.1. Tarih Okuyorum

İlkokullar (mekatib-i ibtidaiye devrei evveli) ve lise (mekatib-i sultaniye) lerin birinci sınıfları için hazırlanan Tarih Okuyorum³³ isimli kitaba "Milletimiz, vatanımız" başlığı ile giriş yapılmıştır.. Bu başlık altında tarihin tanımı ve tarih öğrenmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ahmet Refik, vaktiyle alemin bu şekilde olmadığını, değişe değişe bu noktaya geldiğini, alemin nasıl değişip ilerlediğini bize tarih biliminin öğrettiğini, bu sebeple de tarih öğrenmemiz gerektiğini kitabın başında özellikle vurgulamıştır. Ayrıca, vatanımızın babası padişahımızdır, bütün müslümanların peygamber vekilidir, padişahımızın ve bizim cinsimiz Türk'tür, devletimizi kuran Osman Gazi'dir, denildikten sonra atalarımızın vatanımıza nasıl hizmet ettiklerini bilmeliyiz, Osmanlılık için uğraşan

³³ Ahmet Refik Altınay, *Tarih Okuyorum*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1912, s.96.

adamlarımızı gözümüzün önüne getirmeliyiz, onlardan ibret almalıyız diyerek, öğrencilere kendi tarihlerini neden iyi öğrenmeleri gerektiğini anlatmaktadır. Tarih öğrenmenin gerekliliği kitapta bu şekilde vurgulandıktan sonra İslam Tarihi'ne geçilmiş ve devlet adamlarının başlıkları altında İslam Tarihi ile ilgili bilgi verilmiştir. Aynı zamanda bu kişilerin İslam dinine hizmetleri de ele alınmıştır. 20 sayfada anlatılan İslam Tarihi bölümünde şu başlıklar bulunmaktadır: Ebu Bekir Elsıddık, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza, Ebu Eyup El Ensari, Halit bin Velit, Sad Bin Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde bin El Cerrah, Ebu Müslim Horasani, Ömer Bin Abdül Aziz, Musa bin Nasır, Tarık bin Ziyat, Harun Reşit, Memun, Emir Nevruz. Daha sonra Türk-Müslüman komutan ve devlet adamlarının İslam dinine yapmış oldukları hizmetler üzerinde durulmuştur. Örneğin Celalettin Harzemşah'tan bahsedilirken Moğolları yenilgiye uğratmasından ve İslam dinine yapmış olduğu hizmetlerden bahsedilmiştir. Celalettin Harzemşah için "İslam kahramanları arasında büyük bir nam kazanan simalardandır." ibaresi kullanılıyor. Ertuğrul Gazi ile başlayan Osmanlı bölümüne gelinceye kadar 13 sayfada şu başlıklar vardır: Celalettin Harzemşah, Abdurrahman Salis, Abdurrahman Gafiki, Kılıç Arslan, Hz. İmam-ı Azam Ebu Hanife, Selahaddin Eyyubi, Timurlenk, Hülagü.

Osmanlı Tarihi ile ilgili bilgiler de padişahlar ve devlete hizmet etmiş önemli kişilerin başlığı altında ele alınarak anlatılmıştır. Ertuğrul Gazi ile başlayan bölüm Balkan Felaketi başlığı ile sona erdirilmiştir. Bölümde şu alt başlıklar vardır: Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Şehzade Süleyman Paşa, Murathan Gazi, Hacı İlbeyi, Sultan Murat'ın Kosova muharebesi, Alaaddin Paşa, Seydi Reis, Yavuz Sultan Selim, Zinbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal, Ebu Suud Efendi, Barbaros Hayrettin, Mimar Sinan, Sokulu Mehmet Paşa, Kuyucu Murat Paşa, Cezzar Ahmet Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Kara Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa, Katip Çelebi, Fazıl Ahmet Paşa, Yıldırım Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman, Fazıl Mustafa Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, İbrahim Müteferrika, Alemdar Mustafa Paşa, İkinci Sultan Mahmut, Mustafa Reşit Paşa, Kırım Muharebesi, Midhat Paşa, Osmanlı- Rus Harbi, 10 Temmuz Trablusgarp, Balkan Felaketi.

Altınay'ın bütün eserlerinde olduğu gibi 1917 yılında yani Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde yazılan bu eserinde de hanedana övgüler yapılmaktadır. Mesela Osman Gazi için "Yurdumuzun atası, ilk padişahıdır" sözü kullanılmaktadır.

Kitapta çoğunluğu ünlü kişilere ait olmak üzere çeşitli resimlere yer verilmiştir. Tarık bin Ziyat, Harun Reşit, Selahaddin Eyyubi, Timurlenk, Hülagu, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Padişahımız Sultan Mehmet Reşat Hazretleri, Şehzade Süleyman Paşa, Murathan Gazi, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Yavuz Sultan Selim ve Zinbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal, Ebu Suud Efendi, Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis, Mimar Sinan, Sokulu Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa, Katip Çelebi, Fazıl Ahmet Paşa, Yıldırım Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman, Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, İbrahim Müteferrika ve arkadaşları, Alemdar Mustafa Paşa, İkinci Sultan Mahmut, Mustafa Reşit Paşa, Sultan Abdülmecit, Mithat Paşa, İkinci Sultan Abdülhamit tabloları kendi hizmetlerinin anlatıldığı bölümlerde verilmiştir. Bunların yanında şu resimlere de yer verilmiştir: İlk Osmanlı payitahtlarından: Bursa, Osmanlıların Rumeli'ye geçişi, Fatih'in İstanbul'a girişi, Şah İsmail'in tahtı (Topkapı sarayında, Divan-ı Humayun'dadır.), Kara Mehmet Paşa'nın şehadeti, yeniçeriler, Silistre'de Musa Paşa, Plevne'de Osmanlı kahramanları.

İslam Tarihi'ne hizmet eden devlet adamları ve dönemlerinde meydana gelen önemli olayların anlatılmasıyla başlanan kitaba, Moğol Tarihi, Selçuklu Tarihi ile devam edilmiş daha sonra Osmanlı Tarihi'ne geçilmiştir. Sırayla başa geçen hükümdarlar ve bazı önemli komutanların başlıklarında Osmanlı Tarihi anlatılmıştır. Kitabın sonlarına doğru yayınlandığı döneme yakın tarihlerde meydana gelen Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları hakkında bilgi verilmiştir. Kitabın en sonunda öğrencilere vatanlarına bağlı olmaları konusunda öğütler verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru basılan kitapta "Vatanımı Sev" başlığı ile bu öğütlerin verilmesi dikkat çekicidir.

2.2.2. Umumi Tarih

Tarihin tanımıyla ve tarihin çeşitli şekillerde tasnif edilmesiyle başlanan Umumi Tarih³⁴ isimli kitapta çok sayıda resim ve harita kullanılmış, konular kendi içinde alt başlıklara ayrılarak anlatılmıştır.

³⁴Ahmet Refik Altınay, *Umumi Tarih*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925, s.88.

Kitapta konular kurunu evvel (ilk çağ), kurunu vusta (orta çağ) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kurunu evvel bölümünde, ilk çağ medeniyetlerinden olan Mısırlılar, Fenikeliler, Asuriler, Geldaniler, İraniler, Hititler, Türkler, Beni İsrail ve Romalılar anlatılmıştır. Bu uygarlıkların, kuruldukları coğrafyanın özellikleri, diğer uygarlıklarla olan ilişkileri, devlet yönetimleri ve medeniyete hizmetleri ayrı başlıklar halinde ele alınarak detaylı olarak incelenmiştir. Her konu ile ilgili çok sayıda harita ve resme yer verilmiştir. Bu medeniyetleri ayrıca ele alacak olursak;

Mısırlılar konusu 11 sayfada ve Mısırlıların tarihi, mabudlar, mumyalar, ihramlar, hiyeroglif, dikili taşlar ve Mısırlıların medeniyete hizmetleri alt başlıklarıyla verilmiştir. Mısır haritası, Nil, Mısırlıların günlük yaşayışını gösteren bir tablo, mumya, ihram, ihramların inşası, çömelmiş katip heykeli resimlerine ve hiyeroglif yazısı örneğine yer verilmiştir. (Ek 6)

Fenikeliler başlığında, Fenike rahibi, Hiram'ın mezarı, Fenike kapları resimleri, Sur şehri ve resimleri vardır. Memleket, Kartaca, Fenikelilerin seyahatleri, Fenike yazısı, Fenikelilerin medeniyete hizmetleri alt başlıkları ile Fenikeliler konusu anlatılmıştır. Asuriler ve Geldaniler konusuna coğrafi vaziyeti başlığı ile giriş yapılmıştır. Diğer alt başlıklar ise: Geldanistan, Asuristan, hükümdarlar, Geldanilerin ve Asurilerin hayatı, mabudlar, abideler, medeniyete hizmetleri. Geldanilerin paytahtı Babil, Asurilerin Ninova Şehri'ni gösteren harita, Babil hükümdarı, Asur hükümdarı, Asurilerde çini, mabed resimleri verilmiştir. İraniler konusu, İran, Medyalılar, Farslılar, hükümdarlar, Dara, mabudlar, mimari eser alt başlıkları, İran'ı gösteren harita, İran hükümdarı, İran askerleri, hükümdar mezarları, İraniler'de mihrap resimleri ile desteklenerek anlatılmıştır.

Hititler konusundaki alt başlıklar: Hititler, coğrafi vaziyet, Hititlerin tarihi, Hitit abideleri, Hititlilerin medeniyete hizmetleri. Konuda bulunan resimler: Hitit abide ve yazısından örnekler gösteren taş resimleri, İstanbul müzesinden iki sanat eseri, Hitit hükümdarı resimleri.

Türkler konusu da memleket, Türk ırkı, Türklerin eski tarihleri, yaşayışları, Türklerin medeniyete hizmetleri alt başlıklarına ayrılmıştır. Konuda, Moğollar, altın kaplar, Turfan'da bulunan duvar resimleri, eski Türk abideleri, eski Türk yazısı resimlerine yer

verilmiştir. Beni İsrail konusunda şu alt başlıklar vardır: Filistin ve İbraniler, Hazreti İbrahim, Hazreti Musa, Beni İsrail'in sonu, Hazreti İsa. Diğer devletlerde olduğu gibi Beni İsrail Devleti'nin de haritası ve devletle ilgili bazı resimlere yer verilmiştir.

Yunanlılar tarihi 12 sayfada, on iki tane resim kullanılarak anlatılmıştır. Yunan tarihi ile ilgili verilen resimlerin çoğunluğu tanrı ve kral resimleridir. Diğer devletlerde olduğu gibi Yunanlılar devletine de coğrafi durumu hakkında bilgi verilerek giriş yapılmış ayrıca Yunanistan'la ilgili iki haritaya yer verilmiştir. Diğer alt başlıklar: Yunanilerin mabudları, ahlak ve adet, Yunanilerin harpleri, İran harpleri, Poleponnes Harbi, Makedonya, İskender, Yunanilerin medeniyete hizmetleri. Kurunu evvel (ilk çağ) bölümünde son olarak Romalılar anlatılmıştır. Romalılar başlığında bir harita, Romus ve Romulus, Lejyon neferi, Sezar, Romalı kadın, Konsul, Romalı, Agustus resimleri mevcuttur. Kullanılan alt başlıklar: Coğrafi mevki, Romalıların mabudu, Romada aile hayatı, Roma'da halk sınıfı, Roma muharebeleri, imparatorluk, hristiyanlık, Romalıların medeniyete hizmetleri.

Kitabın ikinci bölümü olan Kurunu Vusta (orta çağ) bölümüne Kavimler Göçü hakkında bilgi verilerek giriş yapılmıştır. Kavimlerin muhaceretleri ile verilen konu şu şekilde özetlenmiştir. Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında, arazi çok bunları koruyacak asker azdı. Bu yüzden de Roma dışında kalan kavimlerden Roma'ya çok göçler oldu. Roma dışında yaşayan halka barbar derlerdi. Bu yüzden bu muhacerete Fransızlar "Barbar İstilası", Almanlar "Kavimlerin Muhaceratları" adını vermişlerdi. Bu göçler aniden ortaya çıkmadı, oldukça uzun zamanda gerçekleşti. İlk kabile 386, son kabile ise 586 yılında Roma'ya gelmişti. Roma'ya en çok iki kavim göç etmişti. Bunlar Germanler ile Turaniler idi. Roma'ya en büyük istilayı Turaniler yaptılar. Turanilerin Roma'ya göç edenleri Hunlar'dı. Hunlar liderleri Atilla ile Roma topraklarına girdiler ve orada çok sayıda seferler yaptılar. Atilla'nın ölümünden sonra Hunlar eski güçlerini kaybetti ve yıkıldılar.

Kavimler Göçü bu şekilde anlatıldıktan sonra feodalite (derebeylik) rejimi hakkında bilgi verilmektedir. Feodalite rejiminin aslında Avrupa'ya büyük faydalarının dokunduğu, dağınık halde bulunan beylerin bir araya gelerek güçlü bir devlet haline geldiği, Avrupa'yı kuzeyde Normanların, doğuda Turanilerin saldırılarından koruduğu

vurgulamıyor. Ancak zamanla beylerin halka kötü davranmaya başladığı, bu yüzden feodalitenin halka zarar verdiği ifade edilmektedir.

Daha sonra kitapta Arabistan, Araplar konusuna geçiliyor. İslamiyet öncesindeki Arapların yaşantısında başlanmak üzere İslamiyetin gelişi, Dört Halife Devri, Emevi Devleti, Abbasi Devleti ve Endülüs Emevi Devleti işlenmektedir. Araplardan sonra Türkler başlığına geçiliyor. Türklerin İslamiyeti kabulü, İslamiyetin kabulünden sonra olan Türk devletlerinden olan Gazneliler, Harzemşahlar, Tolunoğulları, Selçuklular ve Osmanlı Devleti kısaca anlatıyor.

Kitapta yer alan son başlık Ehli Salibin Muharebeleridir. Bu başlıkta Haçlı seferleri ve Müslümanların bu seferlere karşı vermiş olduğu mücadeleler anlatılmaktadır. Konunun sonunda Kurunu Vustada “İslam Alemi İle Hristiyanlık Alemi Arasındaki Mukayese” yan başlığıyla Ortaçağ’da İslam dünyası ile Hristiyanlık dünyasının kıyasını yapmaktadır. Bu başlıkta Ahmet Refik iki alemi şu şekilde kıyaslamaktadır:

İslam Medeniyeti’nin Batı Medeniyeti’ne büyük etkileri olmuştur. Ortaçağ’da Araplar ileri bir durumda iken Avrupa’da derebeylik rejimi vardı. Hristiyanların en ileri gelir kişileri rahiplerdi. Eski çağın değerli eserlerini yazmak için deri kullanırlardı. Araplarda ise ilim ve fen ilerlemişti. Hilafet merkezlerinde çok sayıda medreseler açılmıştı. Buralarda tıp ve felsefe ile ilgili eserler Arapça’ya çevrildi. Hristiyanlar Arapça öğrendiler ve bu eserleri Arapça okudular. Birkaç asır boyunca hep Arap müelliflerin eserleriyle uğraştılar, ilmi ve felsefeyi Araplardan öğrendiler.

Ortaçağda Avrupa’da taassup hakimdi. Derebeyler halkı köle gibi kullanırdı. Müslümanlarda ise hürriyet vardı. Herkes hukuk kurallarına uyardı. Kimsenin malına tecavüz edilmezdi. Fukaraya merhamet ederler, zenginler zekat verirlerdi.

İslam Medeniyeti, Avrupa Medeniyeti’ne ilmi ve ahlaki etkiler yaptı. İlim ve fen Avrupa’ya Araplar vasıtasıyla yayıldı. Müslümanlar bütün Hristiyanları, ilim ve fenlerinin hakimiyeti altında yaşattılar. Bu hakimiyet Avrupa’da altı asır sürdü. Bağdat Darülfünun’u Hristiyanlarla doğdu. Araplar mezhep hürriyetine de riayet ettiler. Müslümanlar Hristiyanlara farklı mezheplere saygı göstermeyi de öğrendiler.

Kitapta anlatılan bu medeniyetlerin hepsiyle ilgili, tarihi kıraat başlıkları ile bir ve ya birden fazla okuma parçasına yer verilmiştir. Resim haritalarla görsel açıdan oldukça zenginlik kazandırılan kitapta çok sayıda okuma parçasının da bulunması, kitabı oldukça zevkli ve anlaşılır bir hale getirmektedir. Okuma parçaları: Nil'in taşması, Ölü kitabı (Mısır), Fenikelilerin zenginliği (Fenikeliler), Babil sarayları, Geldanilerle Asurilerde ziraat (Asuriler, Geldaniler), Kihesrev (İran), Hazreti Süleyman'ın hükmü (Beni İsrail), Demostenis, vur fakat dinle, Gordiyos düğümü, İskender ile Diyojen, Diyojen'in Feneri (Yunaniler), geldim, gördüm, galebe çaldım, Kartaca mahv olmalı (Romalılar), Kesler'in şapkası (Kavimlerin muhaceratları), Sultan Mahmud Gaznevi (Türkler).

2.2.3. Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri)

Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri)³⁵ devre-i mutavassıta (orta kısımlar) birinci ve ikinci sınıfları için iki bölüm şeklinde hazırlanmıştır. İlk bölüm 67, ikinci bölüm 64 sayfadan oluşmaktadır. İlk bölüm Orta Asya'da Türkler başlığı ile başlayıp, Osmanlı padişahlarından Birinci Sultan Ahmet başlığı ile son bulmaktadır. İkinci Bölüm, İkinci Sultan Osman başlığı ile başlayıp, Lozan muahedesi ile son bulmaktadır.

Kitapta Türkiye Tarihi ile Orta Asya'dan başlamak üzere Türklerin kurdukları devletler ve son olarak Osmanlı Devleti kast ediliyor. Türkiye Tarihi'ne Orta Asyada'ki Türklerin yaşayışları, gelenek ve görenekleri hakkında kısa bilgi verilerek giriş yapılmış daha sonra Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra kurdukları devletlere isim olarak yer verilmiştir. Takiben Anadolu'da Türkler başlığına geçilmiş. Bu başlıkta Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi ve Moğol saldırılarıyla yıkılması anlatılmış. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Osmanlı Tarihi'ne geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu kitapta şu şekilde özetlenmiştir: Cengiz Asya'da istilalar yaparken önünden pek çok Türk aşireti kaçmış ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu aşiretlerin içinde Kayıhan aşireti de mevcuttur. Mahan'dan çıkan bu kabile önce Erzincan ve Ahlat taraflarına yerleşmiş, oradan reisleri Ertuğrul Bey'le birlikte Konya'ya gelmişlerdir. Selçuklu Sultanı Alaaddin Ertuğrul Bey'e bir yurt vermiş, Ertuğrul Bey'de aşiretiyle birlikte Bursa

³⁵Ahmet Refik Altınay, *Türkiye Tarihi (Milli Tarih Dersleri)*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923, s.131.

taraflarında Söğüt nahiyesi ile Domaniç yaylasına yerleşmiştir. O zamanlar Bursa Bizanslıların elinde idi.

Kayı aşiretinin Bursa'ya gelişi bu şekilde özetlendikten sonra Ertuğrul Gazi'nin şahsiyeti ile ilgili bilgi verilmiştir. Ertuğrul Bey'in son derece cesur, bahadır bir kişi olduğu, Söğüt'e yerleştikten sonra Selçuklulara sadık kaldığı ve onların güvenilir uç beylerinden biri haline geldiği, hatta Selçuklular adına savaş yaptığı da anlatılmıştır. Ayrıca savaşlarda aldığı ganimetleri Selçuklu sultanına gönderdiği, bu gayretlerine karşılık Seluklular tarafından ödüllendirilerek kendisine Eskişehir'in tımar olarak verildiği nihayet doksan yaşında öldüğü ve Türk geleneklerine uygun olarak üç oğlundan en küçüğü Osman Bey'in aşirete serdar olduğu ifade edilmiştir.

Kayıların Anadolu'ya gelişi konusu Osmanlı Türkler başlığı ile Söğüt'te Ertuğrul Gazi Türbesi'ni gösteren bir resimle renklendirilerek anlatılmıştır. Bundan sonra Osman Bey'den başlamak üzere son Osmanlı padişahı Altıncı Mehmet Vahdettin'e kadar bütün padişahlar sırayla, dönemlerinde meydana gelen olaylarla birlikte anlatılmaktadır. Kitabın sonunda Türk İstiklal Harbi ve Lozan Muahedesi hakkında kısa bilgi verilmektedir. Aynı zamanda her konuyla ilgili resimlere ve çok sayıda okuma parçasına da yer verilmiştir.

Osman Bey dönemi ile ilgili olarak, Osman Bey'in babasının mahiyetinde bir çok muharebelerde bulunduğu, savaşmayı öğrendiği, gayet dindar ve adil olduğu anlatılmakta, ahilik teşkilatı ile ilgili bilgi verilmektedir. Osman Bey döneminde ahilik adında bir tarikat vardı. Osman Bey'de bu tarikata dahildi denilmektedir. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nin istiklalini kazanmasıyla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir. Osman Bey Karacahisar ve Bilecik tekfurlarıyla çarpıştı Bu muharebelerde kardeşi Savcı Bey'i kaybetti. Fakat Köse Mihail gibi fedakar ve sadık bir dost kazandı. Köse Mihail Osman Bey'in mertliğini gördü ve onunla çalışmaya karar verdi, Müslüman oldu. Bu dönemde Osman Bey'in iki oğlu oldu. Alaaddin Bey ilmi ile Orhan Bey ise kılıcı ile babalarına yardım ettiler. Osman Bey zamanla her tarafta tanınmaya başladı. İlk olarak Karacahisar'ı ele geçirdi. Selçuklu Sultanı Alaaddin bu başarıya çok sevindi . Hisarı Osman Bey'e verdi. Ayrıca beylik alameti olarak Osman Bey'e davul, bayrak, hançer gönderdi. Osman Bey'in gittikçe şevki arttı. Karacahisar'ın eteğindeki Karacaşehir'de bulunan bir kilise

camiiye çevrildi. Camide Selçuklu Sultanı namına okunan hutbede Osman Bey'in namı da beraber okundu. Osman Bey böylece emirliğini tasdik ettirmiş oldu.

Bu şekilde Osman Bey dönemine giriş yapıldıktan sonra Osmanlıların İstiklali başlığıyla Osmanlıların bağımsızlığını kazanması anlatılıyor.

Osman Bey'in Bizans hududunda kudreti arttıktan sonra Selçuklular zayıflamaya başladı. Selçuklulara en çok zarar veren Moğollar yani İlhanlılar'dı. Konya Sultanı tamamen İlhanlıların egemenliği altına girdi. Bundan sonra Selçuklu idaresindeki beyler birer birer istiklallerini kazandılar. O günden itibaren Osmanlı Devleti de kuruldu. Selçukluların saltanatına Osmanlılar geçti. Devlet bir hanedandan öbür hanedana intikal etti. O sene hicretin 699, miladın 1300 senesi idi.

Osmanlı'nın bağımsızlığının bu şekilde anlatıldığı konuda, Osman Gazi'nin devrinde Türkiye sınırlarını gösteren bir haritaya ve bu dönemle ilgili çeşitli resimlere yer verilmiştir. Osman Bey ve Rumlar, Osmanlıların istiklali ve Osman Gazi'nin adaleti okuma parçaları da konu içinde yer almaktadır.

Osman Bey'den sonra, Orhan Bey, Murat Hüdavendigâr, Yıldırım Beyazıt, Çelebi Sultan Mehmet ve İkinci Sultan Murat konuları da resimler, okuma parçaları ve haritalarla zenginleştirilerek anlatılmıştır. İkinci Sultan Murat'tan sonra Fatih'in üçüncü defa tahta geçtiği anlatılmakta ve fatih dönemiyle ilgili geniş bilgi verilmektedir. Fatih döneminde İstanbul'un fethi, Fatih'in sair fütühatı, Karamanoğlu ve Uzun Hasan, son günleri başlıklarıyla anlatılmıştır. Ayrıca Fatih döneminde Türkiye'nin sınırlarını gösteren bir harita ile "Sultan Mehmet İle Ressam Bellini" isimli okuma parçasına da yer verilmiştir.

Fatih'in İstanbul'u fethi ayrı başlık altında şu şekilde anlatılmıştır. Osman Bey zamanından beri İstanbul'u fethetmek Osmanlıların arzusuydu. Musa Çelebi, Yıldırım Beyazıt, İkinci Sultan Murat İstanbul'u şiddetle muhasara etmişler, fakat fethi mazhar olamamışlardır. İstanbul'u koruyan sağlam surları idi. Fakat halk arasında vatan sevgisi yoktu. İçlerinde memleketlerine ihanet edebilecek olanlar da vardı.

Fatih bu durumu göz önünde bulundurarak gerekli hazırlıkları yaptı. İstanbul'u koruyan surları yıktırmak için büyük toplar döktürdü. Dışardan yardım gelmesini engellemek için gerekli tedbirleri aldı. Rumlar telaşa düştü. Fatih'i fetihden vazgeçirmek için Sadrazam Halil Paşa'ya para gönderdi. Fakat Fatih hiç kimseyi dinlemedi. Şehri karadan ve denizden muhasara altına aldı. Haliç'in önü kalın zincirlerle kapalı olduğu için gemileri karadan kızaklarla Kasımpaşa deresine oradan da denize indirdi. Elli gün geceli gündüzlü kuşatma devam etti. 29 Mayıs günü Fatih şehre girdi. Doğu Roma'nın merkezi Osmanlıların eline geçti. O günden itibaren devletin başkenti İstanbul'a taşındı.

İstanbul'un fethi bu şekilde anlatıldıktan sonra Fatih'in diğer seferleri ve Karamanoğulları ile mücadelesi ele alınmaktadır. Son olarak Fatih'in ölümü ve şahsiyeti hakkında bilgi verilmektedir. İstanbul'u fethettiği zaman henüz 23 yaşında olduğu vurgulanmakta, alim ve fazıl bir kişi olmanın yanında alimlere de son derece büyük hürmet gösterdiği ifade edilmektedir. Fatih'ten yedi dil bilen, sanata ve şiire düşkün bir kişi olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Fatih'in Osmanlı'da uygulanan kanunları toplatan ilk padişah olduğu vurgulanmaktadır.

Fatih'ten sonra, İkinci Sultan Beyazıd, Birinci Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirleri anlatılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden Türklüğün en parlak noktasına ulaştığı devir olarak bahsedilmektedir. "Kanuni devri Türklerin ikbal devridir. Bu devirde devletimiz bütün cihana hakim oldu. Hududumuz şimalen Viyana yakınlarına, cenuben Umman denizlerine, şarken İran'a, garben Fas hudutlarına kadar ilerledi. Donanmamız Akdeniz'e hakim oldu. Ordularımız Avrupa'yı titretti."³⁶ denilmektedir.

Ayrıca Süleyman'ın kanunlarımızı düzenletmesinden ötürü kendisine Kanuni ünvanının verildiği söylenmektedir. Kanuni devrinde yapılan seferler ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Belgrad Seferi, Rodos Seferi, Mohaç Seferi, Viyana Seferi, Bağdat'ın Fethi ve Hint Seferleri ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Kanuni'nin özellikle devletin sınırlarını Batı yönünde genişletme düşüncesinde olduğu, bu dönemde hududumuzun Tuna'ya kadar uzandığı, daha ötelere geçmek için Batı'da seferler yaptığı

³⁶ Altınay, a.g.e., s.49.

ilk olarak da Belgrat'ı ele geçirdiği ve burayı batıda yapacağı seferler için üs olarak kullandığı vurgulanmaktadır.

Belgrat'ın fethi, Rodos'un ele geçirilmesi ve Macarlara karşı Mohaç Savaşı'nın kazanılması Türk ordusunun şanını oldukça artırmıştı. Bu sırada Avrupa'nın en güçlü imparatoru Şarlken'di. Fransa kralı Fransuva, Şarlken'e esir düşmüştü. Fransuva'nın annesi Kanuni'den yardım istedi. Kanuni Fransuva'yı Şarlken'in elinden kurtardı. Kanuni zaten Şarlken'e bir ders vermek istiyordu. Çünkü Şarlken Osmanlı'nın elindeki Budin'e girmişti. Kanuni Budin'i tekrar ele geçirdi. Daha sonra da Viyana önlerine gelmiş, fakat mevsimin kış olması, ağır topların götürülmemesi erzakların yetmemesi üzerine Viyana'yı alamadan geri dönmüştü.

Viyana kuşatması, bu şekilde anlatıldıktan sonra Bağdat'ın fethi konusuna geçilmiştir.

Kanuni devri anlatılırken Barbaros Hayrettin Paşa ve Turgut Reis'den ayrı başlık altında bahsedilmiştir. Osmanlı ordularının sadece karada değil denizlerde de çok başarılı olduğu, bu başarılarla özellikle Yavuz Sultan Selim zamanından beri Osmanlı hizmetinde çalışan Barbaros Hayrettin Paşa'nın en büyük paya sahip olduğu ayrıca vurgulanmaktadır.

Ayrıca konuda Kanuni döneminin ihtişamını, azametini, ordularımızın başarılarını, devletimizin bolluk ve refahını anlatan, Osmanlı Devleti'ne övgüler yağdıran "Sultan Süleyman Devri'nin Ehemmiyeti" başlıklı okuma parçasına yer verilmiştir. İbrahim Paşa ile Avusturya elçisi, eski devirlerde rüşvet ve Türk akıncıları başlıklı okuma parçaları da konu ile ilgili olarak verilen diğer okuma parçalarıdır. Konuda okuma parçaları yanında çok sayıda resme ve Kanuni döneminde Osmanlı'nın sınırlarını gösteren bir haritaya yer verilmiştir.

Kanuni devrinden sonra İkinci Sultan Selim, Üçüncü Sultan Murat, Üçüncü Sultan Mehmet ve Birinci Sultan Ahmet dönemleri sıra ile anlatılmış, böylelikle kitabın birinci cildinin sonuna gelinmiştir. Bu padişahlar dönemlerinde de çok sayıda resim , harita ve okuma parçalarına yer verilmiştir. Konular kendi içinde alt başlıklara ayrılarak işlenmiştir. Verilen okuma parçalarından bazıları, Sokullu Mehmet Paşa ve donanması, Kaniye'de bir kahraman, Tiryaki Hasan Paşa'nın Nutku'dur.

Kitabın ikinci bölümüne, İkinci Sultan Osman ile başlanmıştır. İkinci bölümde de konular alt başlıklara ayrılarak, resim ve haritalarla zenginleştirilerek anlatılmıştır. İkinci Osman'dan sonra Birinci Sultan Mustafa, Dördüncü Sultan Murat, Sultan İbrahim, Dördüncü Sultan Mehmet, İkinci Sultan Mustafa, Üçüncü Sultan Ahmet, Birinci Sultan Mahmut, Üçüncü Sultan Osman ve Sultan Mustafa, Birinci Sultan Abdülhamit, Üçüncü Sultan Selim, Dördüncü Sultan Mustafa, İkinci Sultan Mahmut, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz ve Altıncı Sultan Mehmet dönemleri anlatılmıştır. Bu padişah dönemleri ile Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, devlet kurumlarında meydana gelen yozlaşmalar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışı hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Osmanlı'nın son padişahı Altıncı Sultan Mehmet zamanında , Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği, Amerikalıların itilaf grubunda savaşa girmesiyle savaştaki dengelerin, Osmanlı'nın da içinde bulunduğu ittifak grubu aleyhine bozulduğu ve bunun sonucunda Osmanlı'nın galip devletlerle Mondros Mütarekesini yaptığı anlatılmaktadır. Mondros'tan sonra Osmanlı'nın durumu şu şekilde ifade edilmektedir: Bu mütareke ile Türk Milleti adeta yok sayılmıştı. Müttefikler İstanbul'a girince Rumlar ve Ermeniler hep aleyhimize hareket ettiler. Rumlar Bizans İmparatorluğu Ermeniler de Ermeni krallığı kurmak için harekete geçtiler. Ayasofya'ya haç takmaya hazırlandılar. Osmanlı himayesinde yaşayan bütün gayrimüslimler düşmanla ortak hareket etmeye başladı. Evlerimize tecavüz ettiler, İstanbul'u adeta soydular.

Kitabın sonunda Türk İstiklal Harbi ve Lozan Muahedesi anlatılmaktadır. Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan zulümlerin Türkleri ayaklanma noktasına getirdiği, özellikle de Sevr Antlaşması'nın ağır şartlar içerdiği, başta Mustafa Kemal olmak üzere Türklerin anlaşmaya kabul etmediği ve direnişe geçtikleri vurgulanmaktadır. İngilizlerin Anadolu'ya Yunanlıları gönderdiği ve Türk halkının bunlara karşı İnönü'de, Dumlupınar'da, Sakarya'da büyük başarılar kazandığı, Yunan askerlerinin İzmir'den denize döküldüğü ifade edilmektedir. Bundan sonra Lozan'ın hazırlık aşamaları ve Lozan Muahedesi'nden şu şekilde bahsedilmektedir: Kazanılan bu başarılarla Rumların Bizans İmparatorluğu, Ermenilerin Ermenistan kurma hayalleri yıkıldı. Avrupa bu durum karşısında Türk ordusuna kolay kolay karşı koyamayacağını anladı. Mudanya Mütarekesi

yapıldı. Ordular İstanbul'u alacak, Türkiye'ye yürüyecekti. Nihayet Lozan'da bir konferans yapıldı. İstanbul Anadolu ile birleşti. Bundan sonra Sultan Mehmet başına gelecekleri anladı. Bir Cuma günü halk camide kendini beklerken İngilizlere teslim oldu, bir İngiliz gemisiyle kaçtı. Anadolu'yu idare eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idi. Bu meclis Altıncı Mehmet'in saltanatından ayrılmasına karar verdi. Halifeliğe Şehzade Abdülmecit getirildi. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletin eline geçti.

67 ve 64 sayfalık iki bölümden oluşan kitap Lozan Muahedesi başlığı ile bitirilmiştir. Lozan Muahedesi Türklerin kazandığı bir zafer olarak vurgulanmıştır. Lozan Muahedesi'ne İsmet Paşa'nın gönderildiği, görüşmelerin dokuz ay sürdüğü, düşmanların Türkiye üzerindeki menfaatlerinden vazgeçmek istememelerine rağmen İsmet Paşa'nın başarısı sayesinde Lozan'da Türk devletinin hakkını aldığı, savaşın sulhle ve Türk devletinin bağımsızlığıyla neticelendirildiği ifade edilmektedir. Ölmüş zannedilen ulusun yeniden canlandığı, Edirne de dahil olmak üzere bağımsız bir devletin kurulduğu anlatılmaktadır.

“Bugün vatanımıza Türkiye, hükümetimize de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti denilir.”³⁷ İfadesi ile kitap sona erdirilmiştir.

2.2.4. Muhtasar Tarihi Umumi

Muhtasar Tarihi Umumi³⁸ ilkokulların (mekatib-i ibtidaiyelerin) altıncı ve liselerin (mekatib-i sultaniyelerin) beşinci ve altıncı sınıflarında okutulmak üzere yazılmıştır. (Ek 5)

Kitap Ezmene-i Cedide (yeni çağ) ve Asr-ı Hazır olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Ezmene-i Cedide bölümü 70 sayfada ele alınırken, Asr-ı Hazır bölümüne ise 74 sayfa ayrılmıştır. 70 sayfadan oluşan Ezmene-i Cedide bölümünde üç ana başlık yer almaktadır. Bu başlıklar numaralandırılmıştır. Birinci ana başlık “Yeni Keşifler, Devri İntibah”, ikinci ana başlık “Osmanlı Medeniyeti”, üçüncü ana başlık ise “Bizde Teşettüt Devri”dir.

³⁷ Altınay, a.g.e., s.64.

³⁸ Ahmet Refik Altınay, *Muhtasar Tarihi Umumi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920, s.144.

Yeni keşifler, devri intibah bölümünde genel olarak keşif hareketleri, yeni buluşlar, Protestanlığın doğuşu gibi yeni çağda meydana gelen köklü değişikliklere yer verilmektedir. Bu başlık altında yer alan yan başlıklar şunlardır: Kurun-u Cedide, seyahatler, Amerika'nın keşfi, Ameriko Vespuçi, Macellan, matbaacılık, intibah devri, Protestanlığın zuhuru, Avrupa'da hükümet-i mutlakiyenin teşkili, On dördüncü Lui, daimi ordular, İngiltere'de meşrutiyet, Kromvel. İkinci ana başlık olan Osmanlı Medeniyeti 12 sayfada ele alınmıştır. Osmanlı Medeniyeti, Divan-ı Humayun, devşirme, tarz-ı idare, yeniçeri ocağı, Teşkilat-ı Esasiye, eyalet idaresi, Avrupa'daki derebeylik usulü ile mukayese, Osmanlılarda ulum ve fünün, Osmanlıda inkişaf eden çeşitli sanatlar: Sanayi, mimari, hattatlık, silahçılık, oymacılık, kakmacılık, saraçlık, dokumacılık adlı yan başlıklara ayrılmıştır. Üçüncü ana başlık Bizde Teşettüt Devri 22 sayfada ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan alt başlıklar: Sokullu'dan sonra idare-i askeriye, Islahat teşebbüsleri, Köprülüler ve halefleri, Köprülü Mehmet Paşa, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Ricat devri ve Viyana bozgununun neticesi.

Ezmene-i Cedide bölümünün dördüncü ve son ana başlığı Rusya'da Büyük Petro ve Islahat. Bu başlık 25 sayfada ele alınmıştır. Bölümde yer alan, yan başlıklar: Rusya'da Büyük Petro, Damat İbrahim Paşa Devri, bizde ilk matbaa, Rusya ile 1732 Seferi, Kont De Boneval Humbaracı Ahmet Paşa, Kaynarca Muahedesi, Kırım'ın ziyai, İkinci Kanije, Lehistan'ın taksimi, İkinci Frederik, Amerika'da İngilizler, Şimali Amerikanın istiklali, Hindistan'da İngilizler, Rusya İle 1785 Seferi

Ezmene-i Cedide bölümünde öncelikle Avrupa'da meydana gelen keşifler, icatlar, yenilikler ve bunların Avrupa'da meydana getirdiği köklü değişiklikler ele alınmakta, ikinci bölümde Osmanlı Medeniyeti, Osmanlılarda devletin nasıl idare edildiği, başlıca sanat dalları, askerlik sistemi gibi konular ele alınmakta, üçüncü bölümde ise Osmanlı'nın Avrupa'da ki gelişmeleri takip edemeyişi bazı kurumların bozulmaya başlaması özellikle Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskıları ve Rusya'ya karşı uğranılan yenilgiler üzerinde durulmaktadır. Altınay'ın kendi sözleriyle "Devletimiz bu muharebelerden bitap kaldı. İlme rağbetsizlik, Avrupa Medeniyetinden istifade etmemek başımıza bu felaketleri getirdi." ³⁹

³⁹ Altınay, a.g.c., s.70.

Ezmene-i Cedide bölümünde konuları desteklemek amacıyla çok sayıda resme yer verilmiştir: Vasko Dö Gama, Kristof Kolomb, Macellan, Gutenberg, Dante, Lüter, İngiltere Kralı 1. Şarl, Kromvell, Fatih Sultan Mehmet, İkinci Sultan Selim, Sultan İbrahim, Dördüncü Sultan Mehmet, Köprülü Mehmet Paşa, Fazıl Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Büyük Petro, Petro'nun kızkardeşi Sofya, Üçüncü Sultan Ahmet, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Çelebizade Sait Mehmet Efendi, Birinci Sultan Mahmut, Kont De Bonevall, Birinci Sultan Abdülhamit, İkinci Katerina, Büyük Frederik, Con Edıms, Vaşington, Benjamin Franklin, Tomas Span, portreleri, Darülfünun'da bir ders, Şarlken'e Papa yedinci Klamen tarafından Bolonya'da taç giydirilmesi, Rusya'da büyük havuz, Ondördüncü Lui'nin yatak odası, On üçüncü Lui zamanında Fransız askerleri, İngiltere'de saray, Osmanlı sarayı: Babüssade, Topkapı sarayı, Topkapı sarayında arz odası, Reis Efendi, Kaimmakam, Sadrazam, Kazasker, Yeniçeri ağası, Sipahi, Yeniçeriler, İznik medresesi, Eski Osmanlılar'da mektep: Sokullu'nun mektebi, Süleymaniye Camiinin planı, Selimiye Camii, Süleymaniye camiinin avlusu, Eski Saray: Bağdat Köşkünün dahili, Rüstem Paşa Camiinin çinileri, Valide Sultan Camiinin tezyinatı, Osmanlı Çadırı, Sarayburnunda Sinan Paşa'nın yaptırdığı İncili Köşk, Topkapı sarayının Bağdat Köşkü'nde sedef tezyinatı, Babı Hümayun önünde: Sultan Ahmet Paşa Çeşmesi, Osmanlı sanatı: Topkapı sarayında bir çeşme, Osmanlı sanatı mimariyesi: Sultan Ahmet Camii, resimleri.

2.2.5. Muhtasar Osmanlı Tarihi, Yeni Osmanlı Tarihi

Muhtasar Osmanlı Tarihi⁴⁰ devre-i mutavassıta (orta kısımlar) birinci sınıfları, Yeni Osmanlı Tarihi⁴¹ devre-i mutavassıta ikinci sınıfları için hazırlanmıştır. İki kitap birbirini tamamlar niteliktedir. Orta Asya'da Türklerin tarih sahnesine çıkışları ile başlanan kitapta Osmanlı Tarihi padişah dönemleri şeklinde ele alarak işlenmiştir.

Muhtasar Osmanlı Tarihi'ne "Türkler, Selçukiler, Osmaniler" başlığı ile giriş yapılmış, daha sonra Osman Bey'den başlanarak Birinci Sultan Ahmet dönemine kadar olan Osmanlı padişahları, dönemlerinde meydana gelen önemli olaylarla birlikte

⁴⁰Ahmet Refik Altınay, **Muhtasar Osmanlı Tarihi**, İbrahim Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1922, s.64.

⁴¹Ahmet Refik Altınay, **Yeni Osmanlı Tarihi**, Orhaniye matbaası, İstanbul, 1920, s.56.

işlenmiştir. Yeni Osmanlı Tarihi, İkinci Osman dönemi ile başlayıp Trablusgarp ve Balkan savaşları ile tamamlanmıştır. Bu kitaplarda da çok sayıda resim, okuma parçası ve haritalara yer verilmiştir. Kitaplar 1920 ve 1922 yıllarında basılmış olmalarına rağmen Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda değinilmemiş Balkan Savaşları en son konu olarak işlenmiştir.

2.2.6. Tarih Öğreniyorum

Tarih Öğreniyorum⁴² Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokulların üçüncü sınıflarına yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Ahmet Refik, tarafından çocuklara yönelik yazılan kitaba son derece sade ve masalımsı bir üslup hakimdir. Kitap on başlığa ayrılmıştır. Evde büyükbabamın anlattıkları, masallar, eski elyazısı kitaplar, evrak hazinesi, müzeye birinci gidiş, Turgut daha neler öğreniyor? İstanbul'da bir gezinti, atalarımız, atalarımızın büyük işleri, İstiklal Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti kitapta yer alan başlıklardır. Başlıklardan da anlaşıldığı gibi Ahmet Refik tarih konularını adeta bir masal anlatır gibi ele almış, böylece öğrencilerin konuları sıkılmadan öğrenmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Yukarıdaki örneklerde de detaylı olarak görmekteyiz ki Ahmet Refik Altınay , yazdığı ders kitaplarında çok sayıda resim ve okuma parçasına yer vermiştir. Okuma parçaları daha çok siyasi tarih dışında kalan konuları içermektedir. Çoğunlukla, kıssadan hisse diyebileceğimiz olaylar, padişahların ibret alınacak bazı davranışları, kültür tarihi ile ilgili bilgiler, öğrencilerin dikkatini çekebilecek geçmişte meydana gelen bazı olaylar, Osmanlı zamanında yapılan çeşitli sanat eserleri, örneğin camiler okuma parçalarının konularını oluşturmaktadır. (Ek 4) Ayrıca kitaplarının bazı bölümlerinde konuların daha sağlıklı kavranmasına yardımcı olabilecek grafik ve tablolara yer verilmiştir. Bu grafik ve tablolar konuların kısa bir özetini yapar mahiyettedir. Mısır tarihi ile ilgili verilen grafik örnek olarak gösterilebilir.

⁴² Ahmet Refik Altınay, **Tarih Öğreniyorum**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1953.

2.3. Eserlerinde Kullandığı Üslup

Ahmet Refik, yazmış olduğu ders kitaplarında pedagojik amaçlarla oldukça sade bir dil kullanmıştır. Çünkü ona göre okutulan ders kitaplarının temel amacı öğrencilere tarih bilinci ve sevgisi kazandırmaktır. Verdiği dersler sırasında öğrencilerine de söylediği gibi onun amacı geçmişi insanların gözünde yeniden canlandırmaktır. Okuyucularının ve öğrencilerinin onun aktardıklarıyla tarihi gözünde canlandırması, yeniden yaşaması , aktarılanlardan ibret alması onun tarihçiliğinin temelini oluşturur. Tabii ki bunu yapabilmesi için de onlarla aynı dili konuşması gerekirdi. Dolayısıyla onlara yönelik yazdığı eserlerde sade ve anlaşılır bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Buna bir de kendisinde bulunan şair kalemi eklenince yazdığı eserler son derece zevkli okunur ve okuyucunun gözünde geçmişi renkle canlandırır bir hal almıştır. Buna karşın ders kitaplarının dışında kalan eserlerinde ise bu sadeliği göremiyoruz. Yani öğrencilere yönelik yazdığı ders kitapları ile diğer kitapları arasında üslup açısından farklılıklar vardır.

Zaten kendisi tarih öğretimini bir bütün olarak ele almamıştır. “Okullarda okutulacak tarih ile sosyal tarih arasında Fransız pozitivist tarihçilerinin yaptığı tarzda ayırım yapmıştır. Okullardaki ahlaki ulusçu tarihin gerekliliğini savunurken sosyal hayatın tarihi gelişimini bilimsel bir metotla ele almak gerektiğini belirtmektedir.”⁴³ Eserlerinde bu ayrımı yapmakla beraber zaman zaman kendisini sorgulamamış da değildir. Dersaadet gazetesinde yazmış olduğu “Tarih Musahabeleri” başlıklı yazısında kendisi ile bir iç hesaplaşmaya girdiği açıkça görülmektedir:

“Acaba tarih hakikaten böyle mi yazılmalıdır?.. Ziya-ı hakikatle tenvir etmeye tahammülü olmayan bazı ef’ali bir maksadı mahsusa nazaran tadil mi eylemeli? Doğrusu, tarihe bir şekli ahlaki vermek ve bilhassa hissiyatı vatanperveraneyi nazarı dikkate almak daha muvafık olmaz mı?”⁴⁴

Ahmet Refik, tarih eğitimi konusunda Fransız tarihçilerinden özellikle de Jan Jack Rousse’dan etkilenmiştir. Rousse’ya göre tarihçi eserlerini yazarken muhakeme yoluna

⁴³ Behar, a.g.e., s.155.

⁴⁴ Behar, a.g.e., s.155.

gitmemelidir. Muhakeme yapan tarihçi olaylara kendi fikirlerini de yansıtmuş olur. Böylece objektiflikten uzaklaşır. Altınay da Rousseau'nun tarihçilikle ilgili bu görüşlerini taşımıştır. Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umûmi'sinde akıl yürütmeli yani muhakemeli tarih yazmayı bilimsel gerçeklere aykırı bir yol olarak görmektedir. “Bu bağlamda Rousseau'nun, gençler için en kötü tarihçiler, tarihi muhâkeme edenlerdir. Asıl gerekli olan şey, olgudur. Bunları okuyan muhâkeme etmelidir. İnsanları anlamak ancak bu şekilde olası olabilir. Tarihçinin akıl yürütmesi, okuyucuya devamlı olarak rehber olacak olursa, okuyucu bütün olayları başkasının gözü ile görmüş olur. Bu göz önünden kalkar kalkmaz hiç bir şey görmeye başarılı olamaz”⁴⁵ sözünü hatırlatmaktadır. Ahmet Refik'e göre, tarihçinin tarihi olaylar hakkında yürüteceği akıl yürütme ne kadar seviyeli olursa olsun bu şekilde oluşturulan tarih yanlışlıktan kurtulamaz. Böyle bir eser, Ahmet Refik tarafından bir bilimsel eser değil de bir sanat eseri olarak görülmektedir. Ona göre bir eserin bilimsel olabilmesi için akıl yürütmeden sakınılmalı yalnız olay ve sebepleri analiz edilmelidir. Yani Ahmet Refik, tarihin eğitici ve ahlaki yönlerine ağırlık vermiş, bunu yaparken de bilimsel yöntemlerin kullanılabileceğini savunmuş, ahlak ve bilimsel metodu birleştirmeye çalışmıştır. Bu durum bazı tarihçilerin eleştirilerine maruz kalmasına neden olmuştur. Tarihçilerin bazıları bu durumun onu bilimsellikten uzaklaştırdığını ileri sürerken bazıları ise tam tersini savunmuştur.

Ahmet Refik'in tarih eğitimini ahlaki açıdan vermeye çalışırken bilimsellikten uzaklaşmadığını savunan kişilerden biri Muzaffer Gökman'dır. Bunu Altınay'la ilgili aşağıda ifade etmiş olduğu şu düşüncelerinden anlıyoruz:

“Ahmet Refik her şeyden önce iyi bir muharrirdi. Açık, sade bir dille ve renkli bir üslupla yazardı. Sonra en büyük meziyeti, tarih zevkini edebi bir zevk gibi, eserler ve Darül Fünun'daki müderrisliği ile memlekete yaymasını bilmesiydi. Eserleri ve derslerinin bu cephede popüler bir kıymeti olduğu inkar edilemez.

Fakat o, tarihi bu suretle herkesin zevk alacağı ve anlayacağı bir ilim haline getirirken ilmi basitleştirmemiş, vesikaların üzerinde çalışmış, hayatının uzun senelerini Babıali'nin mahzeni evrakında tozlu vesikaları tetkikle geçirmişti. Bütün bu tetkiklerinin neticesidir

⁴⁵ Bahri Ata, “ Ahmet Refik Altınay, Rousseau, Emile ve Tarih Öğretimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:159 (Yaz 2003), s.14.

ki bir çok eserlerine yarın içinde kütüphanelerin raflarında kıymetli bir mevki ayırmaktadır.”⁴⁶

Bir çok tarihçi ve yazar, onun gayet sade bir üslupla eserler verdiği, halka tarihi sevdirmeye çalıştığı, hatta halka tarihi sevdiren ilk tarihçi olduğu konusunda ortak fikre sahiptirler. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bazı tarihçiler tarafından Altınay’a tarihi anlaşılır hale getirmeye çalışırken bilimsellikten uzaklaştırdığına dair eleştiriler de yapılmıştır.

1921 yılında Hizmeti Umumiye Merkez Umumisi tarafından İstanbul’da yayınlanan Paytaht (başkent) adlı gazetede bu konu ile ilgili şu yazılar bulunmaktadır.

“...Halka tarih öğretmeye çalışan ilk tarihçi Ahmet Refik Bey’dir. O,Halk o eski ve karışık, lügatlı ibare ile yazılan vak’anüvis tarihlerinden bir çoklarını sırasıyla okuyarak olayları zihnine işlememişlerdir. Halk Abdurrahman Şeref Bey’in mutantan ibarelerle, lügatli cümlelerle düzenlediği eserleri okumamıştır. Çünkü onlar kendi dilince yazılmamıştır. Halkı ilk defa düşünen, onun istifadesini kendi istifadesi sayarak halk dilince eser yazan Ahmet Refik Bey’dir. Binaenaleyh Ahmet Refik Bey Osmanlı tarihinde büyük, hem çok büyük yer tutmuştur.

...Gelelim üslubuna: Memleketimizde Refik Bey’in üslubunu beğenmeyen bir kişinin bulunduğu inanamayacağım . Edebiyata hevesi olan bir çok gençlere Refik Bey üslubu sayesinde eserlerini okutmuştur. Okuyucunun hayalinde şairane manzaralar canlandıran Refik Bey’in eserleri bir şair için pek kıymetli ise de ciddi bir müverrih için hiçtir. Refik Bey’in; talebelerine tavsiye ettiği gibi gayesi okuyucunun nazarında olayları canlandırmaya çalışmaktır. Kendinde bir şair kalemi bulunduğundan kendine özel bir üslup ile yazı yazar. Bir şair kalbini ve kalemini taşıyan Refik Bey eserlerinin büyük bir kısmını şairane yazmıştır.”⁴⁷

Ahmet Refik’in üslubunun bilimsellikten uzak olduğunu savunan kişilerden biri de Hasan Ali Yücel’dir. Ona göre Ahmet Refik iyi bir eğitimcidir. Yazmış olduğu eserler

⁴⁶ Gökman, a.g.e., s.63.

⁴⁷ Gökman, a.g.e., s.56.

çok sayıda okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Fakat eserler ciddiyetten uzaktır ve bilimsel nitelikler taşımamaktadır. Bunu da aşağıdaki düşünceleri ile açık bir şekilde ifade etmektedir.

Ahmet Refik'i çok yakından tanıyan Hasan Ali Yücel'e göre: "...Ahmet Refik'in üslubu ve kalemi, ciddi bir tarih eseri vermeğe değil, böyle roman gibi kolay okunur, tarih sıhhati aratmaya ihtiyaç hissettirmeksizin geçmiş günleri gözlerimizde yaşatır bir eser vücuda getirmeğe daha müsaitti. Hasan Mellah ve ye Hüseyin Fellah ne kadar edebiyatsa, Kadınlar Saltanatı veya Cinci Hoca da o kadar tarihtir. Bu itibarla Ahmed Refik, bizde tarihin Ahmed Mithat Efendisi sayılabilir. İkisi de çok yazdılar.

İkisinin de külliyatı binlerce ve binlerce sayfa tutar. Fakat şu da kat'idir ki, ikisi de okunmuşlardır. Zira ikisi de romancı, tarihçi, şucu, bucu olmadan önce muallimdiler. Mithat Efendi romanlarını tarla mesahasından vücudu beşer teşrihine kadar her şeyi okuyucusuna öğretmek azmiyle yazmıştı. Ya ahlaki bir fikri telkin etmek ister, ya gamlı bir yarar teminini düşünür, hep bu gayelerle sayfalar doldurur, cilt cilt kitaplar yazardı.

Ahmet Refik'te tarih, sade bir roman, bir şey öğretme vasıtası olmakla da kalmamıştır. Sarahatle ifade edemediği günlük fikirlerini ve tenkitlerini Osmanlı tarihinden aldığı konularla söylemeye pek meraklıydı. Belediyeyi mi tenkit edecek, Üçüncü Mehmet devrinde ihtisap ağası bilmem ne ağa diye bir makale yazar; orada halkın odun kömür sıkıntısından bahseder, geçmiş günleri göz önüne getirerek içinde saklı kalan itirazları maziye söyletirdi. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı içinde halkı kasıp kavuran ihtikari böyle hatırlatıcı makalelerle kendince tenkit etmiştir. Edebiyatta telmihi melih, telmihi kabih gibi sanatlara bir üçüncüsünü ilave etti: Telmihi tarih."⁴⁸

Ahmet Refik'in üslubu hakkında fikir ileri süren ve fikirleriyle bazı noktalarda Hasan Ali Yücel'i destekler mahiyette olduğunu gördüğümüz bir araştırmacı da M. Halit Bayrı'dır. Ahmet Refik hakkında oldukça değerli araştırmalar yapan ve onunla ilgili bibliyografyaların da hazırlayıcısı olan M. Halit Bayrı, eserleri ve üslubu hakkında şunları söylemektedir:

⁴⁸ Gökman, a.g.e., s.59.

“Ahmet Refik’in eserlerinden çoğu ilmi mahiyette olmaktan ziyade birer halk kitabı sayılabilir. Fakat, şu noktayı hemen söyleyelim ki, bunlar vesikaya müstenit olmayan ve hiçbir incelemeye dayanmayan eserler de değiller. Bilakis hepsi detaylı bir tetebbua dayanan ve bu cihetle birer mehaz vazifesi görmezse bile çok değerli tarih malumatı veren, tarih bilgimizi tashih eden, kuvvetlendiren, tamamlayan ürünlerdir. Ahmet Refik’in bu bölüm dışında kalan eserleri ise yüksek kıymette birer vesika ve döküman topluluğudur ki, benzerleri memleketimizde o kadar bol olmasa gerektir. Memaliki Osmaniye’de Demirbaş Şarh, Memaliki Osmaniye’de Kral Rakoçi ve Tevabii, Lamartin, Türkiye’de Mülteciler Meselesi, Onuncu, On Birinci, On İkinci, On Üçüncü Asırlarda İstanbul Hayatı, Anadolu’da Türk Aşiretleri, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik... işte bu belge anlamında olan eserlerdendir.” Görüldüğü gibi Bayrı, Ahmet Refik’in eserlerini bilimsel niteliğe sahip olanlar ve halk için yazılanlar olmak üzere sınıflayarak onun hakkında yorumlar yapmayı daha uygun görmüştür.

“Ahmet Refik’in pek ilmi anlamda olmayan, birer halk kitabı sayılabilen eserleri Türkiye’de tarih zevkini uyandıran, tarih bilgisini geniş ölçüde arttıran, tarih fikrini yerleştiren eserlerdendir. Bu itibarla bunların önemini inkar etmek imkanı yoktur. Ahmet Refik bu eserlerinde tarihi olayları heyecanla, sürükleyici ve temiz bir edebiyat dili ile nakletmiş, bir çok olayları birer manzara şekline koyarak canlı ve kavrayıcı bir surette anlatmıştır.

Eğer bu eserlere bakılırsa büyük bir alim ve müverrih olmaktan uzak kalır. Fakat bunların yanına diğer ürünlerini koyacak olursak ona ilim dünyasında mühim bir yer ayırmamız gerekir ki, Ahmet Refik’in asıl yeri de işte bu mevkidir.”

Ahmet Refik’e göre tarih öğretiminin amacı, öncelikle geçmişteki hatalardan ders almak, bu hataları düzeltmek ve gelecekte nasıl hareket edileceğini göstermektir. Yani ona göre tarih ders almak ve vatanperver insanlar yetiştirmek için etkili bir araçtır.

Bu düşünceleriyle pragmatik tarih anlayışına yakın olduğu görülen Ahmet Refik, bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için öyküleyici anlatım tekniği ile tarihi öğrencilerin seviyesine indirmiş, öğrencilerin dikkatini çekerek öğrenmelerini kolaylaştıracak bir

üslup kullanmıştır. İlkokullar için yazmış olduğu bir ders kitabının bir kaç sayfasına burada yer vermek onun ne kadar sade ve masalımsı bir hava ile öğrencilere ders vermeye çalıştığını ortaya koyacaktır. Kitaba şu şekilde giriş yapılmıştır:

“Vaktiyle alem bu gördüğümüz gibi değildi. Pek eski zamandan beri değışe değışe bu şekle girdi. İnsanlar gittikçe ilerlediler. İşte alemin nasıl değıştığını, insanların nasıl ilerlediklerini bize tarih öğretir.”⁴⁹ Tarih öğrenmenin gerekliliğı bu şekilde yurgulandıktan sonra kitaba şöyle devam ediliyor:

“İnsanlar çalışmakla, bilgi ile ilerler. Bir memlekette oturan insanlar hep bir aile gibidir. Hepsine birden millet derler. Milletın oturduğı, yaşadığı yer vatandır.

Vatanımızın babası padişahımızdır, bütün Müslümanların peygamber vekilidir. Padişahımızın ve bizim cinsimiz Türk'tür. Padişahımızın ceddı Osman Gazi'dir. Bu devleti kuran odur. Bunun için bize Osmanlı Milleti, devletimize Osmanlı Devleti derler. Atalarımızın vatanımıza nasıl hizmet ettiklerini bilmeliyiz. Müslümanlığı ilerleten, Osmanlılık için uğraşan büyük adamlarımızı gözümüzün önüne getirmeliyiz. Peygamberimizden sonra gelen, Müslümanlığa çalışan halifelerimizin büyüklüğünü, hatta bize fenalık eden adamların hayatını öğrenmeli, onlardan ibret almalıyız.”⁵⁰

Görülüyor ki Ahmet Refik sadece tarihi olayları aktarmakla kalmamış tarihi olayların akışı içersinde didaktik ve bilinç kazandırmaya yönelik ifadelere ağırlık vermiştir.

Altınay, kitabın ilerleyen sayfalarında yine ağır tarih bilgileri vermekten ziyade tarih öğrenimini zevkli hale getirmeye çalışmıştır. Mesela dört halife dönemi anlatılırken yapılan fetih hareketleri yada siyasi faaliyetlerden daha çok halifeler döneminde gerçekleştirilen adil yönetimle ilgili somut örnekler verilmiştir: Örneğın Hz. Ebu Bekir'in ilk halife olduğunda halkı toplayıp onlara yaptığı hitaba yer verilmiştir.

“Ey ahali! İçinizde layık olmadığım halde halifeniz oldum. İyi iş görürsem bana yardım ediniz. Fena yaparsam doğrulatinız, elinden her şey gelenlere doğruyu söylemek

⁴⁹ Altınay, *Tarih Okuyorum*, s.2.

⁵⁰ Altınay, *a.g.e.*, s.4.

bir fedakarlıktır, gizlemek ihanettir. Zayıf ve kuvvetli bence birdir. Herkesi bir tutmak isterim. Şayet Allah'ın ve peygamberinin emirlerinden dışarı çıkacak olursam, siz de beni dinlemeyin.”⁵¹

Görüldüğü gibi Ahmet Refik, usta bir eğitimci edasıyla ders kitaplarını kolay anlaşılır ve öğrenciler için cazip bir hale getirmeyi başarmıştır. Fakat bunu yaparken acaba modern tarih biliminin ilkeleriyle ne kadar bağdaşmıştır. Ders kitaplarının dışında, gazete ve dergilerde yayınlanan makale ve yazılarında devlet adamlarının yaptığı bazı uygulamaları üstü kapalı olarak eleştirmesi bilimsel tarihçiliğin içinde nasıl bir yere sahiptir?

Ahmet Refik kendisinin tarihe bakış açısını, ona göre tarihin ne olduğunu ve nasıl yazılması gerektiğini Servet-i Fünun dergisinde yazmış olduğu makalesindeki şu ifadeleriyle açık bir şekilde ortaya koymuştur:

“Tarihin hep vatan tevlidinde yegane saik olması inkar kabul etmez bir hakikattir. Bu hakikatin en ziyade takdir edildiği bir yer varsa, o da memleketimizdir. Şimdiye kadar her biri birer destan –ı selatin ünvanına şayan olarak yazılan tarihlerimizde Osmanlı milletinin sefahat sıralı layık olduğu derecede tasvir edilmemiştir. Osmanlı tarihleri o suretle yazılmalı, vekayı tarihiye ve hayat-ı ictimaiye ile anların mahalli cereyanı olan eczayı vatan o suretle tasvir olunmalıdır ki bu tarihleri mütala eden bir ehl-i vatan, mesela eski sarayın müzellem sevlerle sayedar bağçelerini, İstanbul'un mai semasına doğru yükselen minareleri, yeşil sarmaşıklı ağaçlar arasında ebediyete doğru serfuru eden mezar taşlarını, üzerleri meyl nefais perestiye birer manzume-i belîğ teşkil eden kitabelerle müzeyyen çeşmeleri, bir zamanlar vatanın müdafaası için en mühim birernokta-i istinad teşkil eden kıla-i kadime enkazını temaşa eylediği kalbinde amik bir Osmanlılık hissi peyda olmalı, ecdadımızın bu bekaya-yı asarını bir meftuniyet-i milliye ile temaşa eylemelidir.”⁵²

Burada Osmanlı Devleti'ne duyduğu hayranlığı açıkça gördüğümüz Ahmet Refik, onun zamanına kadar yazılan bütün eserleri Osmanlı'yı layık olduğu şekilde

⁵¹ Altınay, a.g.e., s.4.

⁵² Ahmet Refik Altınay, “Tedrisat-ı Tarihiye ve Tarih Kitapları”, Servet-i Fünun Dergisi, Cilt 39, Eylül, 1910.

anlatamadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Kendisi Osmanlı Devleti'ne büyük bir hayranlık duymakta ve bunu ders kitaplarından yazmış olduğu makalelere kadar bütün eserlerinde açıkça sergilemektedir. Zaten eserlerindeki en büyük amacı da tarih bilinci kazandırmak ve Osmanlı Devleti'ne bağlı gençler yetiştirmektir. Ona göre yazılan eserler Osmanlı'yı o kadar yoğun anlatmalı ki ilk okunduğunda insanda bir "Osmanlılık hissi" uyandırmalıdır. İşte kendisi de pek çok eserini bu bakış açısıyla yazmıştır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihin tekrar edilemez olması ve eldeki somut belgelerin zaman zaman yetersiz kalması bazılarının gözünde tarih araştırmayı ve öğrenmeyi cazip olmaktan çıkarır. Bu nedenle tarih öğrenmek ve öğretmek büyük bir merak ve azim işidir.

Tarih, ona gönül veren, sonsuz öğrenme ve öğretme aşkı bulunan kişiler sayesinde anlaşılır ve zevkle öğrenilir bir hal alır. İşte bütün ömrünü tarih bilimine adanmış tarihçilerden biri de Ahmet Refik Altınay'dır. Onda tarih araştırmanın yanında sonsuz bir tarih öğretme aşkı da vardır. Hem arşivlerde sabahlayan bir araştırmacı hem de üniversitede ders veren bir eğitimidir. Tozlu arşivlerde gizli kalan bilgileri halka, halkın anlayacağı üslupla anlatmayı başarmış, bu özelliğiyle de "Tarihi Sevdiren Adam" sıfatını kazanmıştır. Onu diğer tarihçilerden ayıran farkı da bu sifata ulaşma başarısını göstermiş olmasıdır.

Ahmet Refik Altınay'ın belirgin özelliklerinden bir tanesi de Türk tarihçileri arasında en çok eser verenlerden biri olmasıdır. Öğrencilere yönelik ders kitapları halka tarih sevgisi aşılacak amacıyla yazdığı kitaplar, çok farklı konularda yazdığı makaleler, yabancı dillerden yaptığı çeviriler onun çok yönlü bir tarihçi olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahmet Refik, eserlerini yazarken kendi araştırmaları yanında arşiv belgelerinden, vakanüvislerin eserlerinden ve yabancı yazarların eserlerinden faydalanmıştır. Türk tarihçileri arasında Osmanlı arşivlerine gözünü diken ilk tarihçi olarak tanımlanan Altınay, Osmanlı dönemine ait çok sayıda arşiv belgesini incelemiştir. Bu belgelerden eserlerini yazarken faydalandığı gibi sadece arşiv belgelerinin çevirisinden oluşan eserler de yazmıştır. Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı gibi. Ahmet Refik, ayrıca çıktığı seyahatlerde yaptığı gözlemlerden faydalanarak gezdiği her yerin tarihi özelliklerini araştırmış, bunları tarih bilgisiyle de pekiştirerek çok önemli eserler meydana getirmiştir.

Kafkas Yollarında ve İki Komite İki Kıtal isimli eserleri bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Ahmet Refik'te göze çarpan özelliklerden bir tanesi de kendinde var olan büyük Osmanlı aşkıdır. Osmanlı'ya bağlılığı yazdığı ders kitapları, makaleleri ve diğer eserlerinde kendini açıkça hissettirir. Ona göre Osmanlı Tarihi yeterince araştırılmamış ve layık oldu şekilde yazılamamıştır. Bazı makalelerinde Türkiye'deki tarih araştırmalarının yetersizliğinden bahseden Ahmet Refik, Osmanlı Tarihi ile ilgili yazılan pek çok kitabın da Osmanlı'nın gerçek gücünü ve ihtişamını yansıtmadığından yakınmaktadır. Kendisi yazdığı eserlerinde bu ihtişamı yansıtmaya çalışmış, özellikle de yazdığı ders kitaplarında devletlerine bağlı olmaları konusunda öğrencilere nasihatler vermiştir.

Ahmet Refik yaşadığı dönem itibariyle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi tarihçisidir. Cumhuriyetin ilanından sonra da çok sayıda kitap ve makaleler yazmıştır. Bu makalelerinden bazılarında Osmanlı Devleti'nde bazı padişahlar döneminde yapılan uygulamaları eleştirse de içindeki Osmanlı aşkıdan hiçbir şey kaybetmemiş, yazdığı eserlerinde bu durumu açıkça gözler önüne sermiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ortaya atılan Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile ilgili birkaç makale yazsa da gerçek anlamda bu teorileri hiçbir zaman desteklememiş, bu noktada Mustafa Kemal Atatürk ile ters düşmüştür.

Ahmet Refik'in eserlerinde, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte içerik açısından önemli farklılıklar olmamıştır. Bununla birlikte yazdığı ders kitaplarında şekil açısından bazı farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde yazdığı ders kitaplarında çok sayıda okuma parçası, harita ve resme yer vermiştir. Bu durum Cumhuriyetten sonra eğitim alanında yapılan bazı yeniliklere kayıtsız kalmadığını ve kitaplarını bu yenilikler doğrultusunda yazdığını göstermektedir.

Tarihçiliğinin yanında son derece duygulu bir şair ve güftekar da olan Ahmet Refik, hayatının bazı dönemlerinde büyük acılar yaşamış, özellikle de son yılları sıkıntılar içinde geçmiştir. Yaşadığı sürece değeri anlaşılamamış, hak ettiği konuma gelememiştir. Halbuki pek çok tarihçinin de ortak fikridir ki ondan sonra yazılan pek çok tarih kitabı onun eserlerinin tesiri altında kalınarak yazılmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya : **Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Koleji Yayınları 4, İstanbul, 1994
- ALTINAY, Ahmet Refik : **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl**, Temel Yayınları, Nr.97, İstanbul, 1997.
- ALTINAY, Ahmet Refik : **Resimli ve Haritalı Tarihi Umumi**, Cilt 1, Agop Matyasyon Matbaası, İstanbul, 1912.
- ALTINAY, Ahmet Refik : **Tarih Okuyorum**, 4. Baskı, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1917.
- ALTINAY, Ahmet Refik : **Umumi Tarih**, 3. Baskı, Orhaniye Matbaası, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1925.
- ALTINAY, Ahmet Refik : **Muhtasar Tarihi Umumi**, 3. Baskı, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1916.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Türkiye Tarihi Milli Tarih Dersleri**, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul , 1923.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Muhtasar Osmanlı Tarihi**, 5.Baskı, Orhaniye Matbaası İbrahim Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1922.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Osmanlı Kumandanları**, Timaş Yayınları Nr 298, İstanbul,1996.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Köprülüler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Hoca Nüfuzu**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Ocak Ağaları**, Muallim Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.
- ALTINAY, Ahmet Refik: **Osmanlı Zafetleri**, Timaş Yayınları Nr 297, İstanbul, 1996.

- ALTINAY, Ahmet Refik: **10. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı** , Kültür Bakanlığı Yayınları, Nr 791, İstanbul, 2000
- BEHAR E., Büşra : **İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu** (1929-1937), 2. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- GÖKMAN, Muzaffer : **Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Nr.186, İstanbul, 1978.
- TUNÇAY, Mete : “İlk ve Orta Öğretimde Tarih” , **Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kanunu Seminerleri: 3, Ankara, 1975
- TEKELİ, İlhan : **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul,1985.

b. Gazete ve Dergiler.

- ALTINAY, Ahmet Refik : “Tedrisat-ı Tarihiye ve Tarih Kitapları” ,**Servet-i Fünun**, Cilt 39, sayı: 1010 (Eylül 1910), 358,359.
- ÇAPA, Mesut : “Türkiye’de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi”, **Toplumsal Tarih**, sayı:129 (Eylül 2004),80-87.
- TOROS, Taha : “Yoksulluk İçinde Ölen Tarihçi Ahmet Refik” **Tarih ve Toplum**, Cilt 9, sayı:49 (Ocak 1988), s. 51 .

c. İnternet

- ATA, Bahri : “Rousseu, Emile ve Tarih Öğretimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, meb.gov.tr (02.06.2004).

EKLER

EK 1 ŐİR**ŞEN GÖZLERİNE**

Şen gözlerine neşe veren bir çiçek olsam
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam!
Her koklayıŐın ruhumu ateŐlere yaksa
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam

Öldürse de cevrin, yaşatır gönlümü handen.
Yansam da, yakılsam da, usanmam gene senden.
Bir Şey dilemem uŐsa da ruhum Şu bedenden.
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam!..

EK 2 ŞİİR**VİLADETİ İBRAHİM DER KAZAİ ÇAL**

Simden binbir kavak gördüm ki hep olmuştu nur
Dehre İbrahim gelmiş, çal bütün olmuştu nur
Asüman elvana garkolmuş, serapa nur idi
Gözlerinde parlayınca renkler, solmuştu nur

Lale, gül, sümbül, menekşe vecdden mestoldular
Firçasın nur sandılar, renk oldular, hep oldular
Kırdaki gülrenk çiçekler gıptadan sermesttiler
Veçhi İbrahim için kızlar koşup hep yoldular

Mey semadan çiğ gibi yağdı muattar güllere
Neş'e geldi buyu meyden mestolan bübüllere
Talii nasazdan binbir şikayet ederek
Gıptadan bin gusse düştü mor, beyaz sübüllere

Pişi çeşminde anın biğrden saçıldı renkler
Zeybek oldu hep melekler , başladı ahenkler
Lebleri meyle bezensün, gönlü şad olsun deyu
Bağlar hep mey kesildi, çaldı kızlar çenkler

Çıktı bin kız, oynadı zeybek hevasın pürsürür
Rab semalardan güneş indirdi, saldı ufka nur
Mai, mor, al, pembe, tirşe, erguvani renkler
Hep birer şuh tablo oldu kızlar ittikçe mürür

EK 3 OKUMA PARÇASI

SULTAN MEHMET İLE RESSAM BELLİNİ

Fatih Sultan Mehmet resimden haz ederdi. Bunun için Venedik'ten Ressam Bellini'yi İstanbul'a getirtti, ona bir çok resimler yaptırdı. Bir gün Fatih, bedestende budala bir dervişin hep kendisini met ederek ilahi okuduğunu duyar, emir verir dervişini susturur. Ressam Bellini Fatih'in bu hareketine teccüp eder. Ertesi gün padişahıtan bunun sebebini sorar:

-Padişahım, bu derviş hep sizi met ediyordu. Siz de hakikaten methe layıksınız, çünkü zapt ettiğiniz yerleri İskender bile zapt edememiştir. bu dervişe sizi met etmesi için neden müsaade buyurmadınız? Der.

Fatih Sultan Mehmet'e şu cevabı verir:

-Evet, bu adamın akli başında olsaydı, beni met etmesine bir şey demezdim. Fakat kendi budala olduğu için bir budalanın hakkımda söyleyeceği metleri hiçbir zaman kabul etmem.

EK 4 OKUMA PARÇASI

İSTANBUL'UN MEŞHUR CAMİLERİ

Türkiye'de camileri en büyük en meşhur olan belde, İstanbul'dur. İstanbul'da ilk büyük cami yaptıran, Fatih Sultan Mehmet'tir. Bu caminin mimarı Sinan'dır. Cami sekiz senede yapılmıştır. (867 :875). Eski bina üçüncü Sultan Mustafa zamanında vukua gelen bir zelzelede yıkılmıştır. Şimdiki bina üçüncü Sultan Mustafa'nındır.

Bayezit cami, Yavuz'un babası İkinci Sultan Bayezit'indir . Mimarı, Mimar Hayrettin'dir. Beş senede ((906-911) yapılmıştır.

Sultan Selim Cami Yavuz Sultan Selim'in namına oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Altı senede (923:929) yapılmıştır. Mimarı, Mimar Sinan'dır. Süleymaniye Cami, Kanuni Sultan Süleyman'ındır. Mimarı, Mimar Sinan'dır. 964 de bitmiştir. Şehzade Cami, Sultan Süleyman'ın şehzadesi Sultan Mehmet namına yapılmıştır. 950 de bitmiştir. Mimarı, Mimar Sinan'dır.

Sultan Ahmet Cami Birinci Sultan Ahmed'indir. 1028 de bitmiştir. Yeni Cami evvela 1006 da Üçüncü Sultan Mehmed'in validesi Safiye Sultan tarafından başlanmış, 1074 de Turhan Sultan tarafından bitirilmiştir. İlk mimarları Mimar Davut'la Dalgıç Ahmet Çavuş, Turhan Sultan zamanında da Mimar Mustafa Ağa'dır.

Nuri Osmaniye camini evvela birinci Sultan Mahmut başlatmış, Üçüncü Sultan Osman bitirmiştir. İnşası 1169 dadır.

Laleli Cami Üçüncü Sultan Mustafa'nındır.1177'de yapılmıştır.

EK 5 TARIHI UMUMI

مختصر
تاریخ عمومی

احوالِ مدنیہ و اجتناب

مکتبہ ہندیہ دورہ عالیہ آئینہ و مکتبہ سنیہ سنیہ سنیہ
ہندیہ و آئینہ سنیہ سنیہ سنیہ

دردنچی طبع

طابع و نشری

استنبول

کتابخانہ اسلام و عسکری

۴۶ - باب عالی جادوسی - ۴۶

۱۳۳۶

اورخانیہ مطبعہ میں

ÖZGEÇMİŞ

1 Ocak 1978'de Trabzon'da doğdu. İlk öğrenimini doğduğu köy olan Düzyurt Köyü İlköğretim Okulu'nda, orta öğrenimini ise Trabzon Affan Kitapçioğlu Lisesi'nde yaptı. 1995 yılında KTÜ Giresun Eğitim Fakültesi Tarih öğretmenliği bölümüne girdi. Bir dönem sonra Fatih Eğitim Fakültesi'ne yatay geçişle geldi ve 1999 da bu fakülteden mezun oldu.

2000 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Ana Bilim Dalında lisansüstü eğitimine ayrıca Rize Kalkandere Çok Programlı Lisesinde de tarih öğretmenliği görevine başladı. 2004 Haziran döneminde Samsun / Havza'ya atanan ÜSTÜN, halen 25 Mayıs Pansiyonlu İlköğretim Okulunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Emine ÜSTÜN, evli ve Begüm Dila adında bir kız çocuğu annesidir.